

יחסי המשרד הארצישראלי בבודפשט עם ועדות ההצלה בקושטא ובודפשט - בשנת 1943.

מבוא:

מראשית מלחמת העולם השנייה הפך המשרד הארצישראלי בבודאפשט למשרד מרכזי לעליה עבור יהדות מרכז אירופה מצ'כסלובקיה, אוסטריה, גרמניה, קרואטיה ופולין. כארצות כבושות בידי הגרמנים, נחשבו לשטח אויב ועל כן הוצאו מכלל אפשרות לחלוקת רישיונות עליה לארץ ישראל. במאמר זה אעמוד על התפקיד המרכזי שמילא המשרד, במהלך שנת 1943 עם בא הפליטים מסלובקיה ופולין, הקמת ועדת העזרה וההצלה בהונגריה וכינון הקשר עם לישכת הקשר בקושטא. אבקש לעמוד על מידת התערבותן של ועדות ההצלה בקושטא ובודאפשט בעבודת המשרד הארצישראלי, על רקע הרצון לשלוט בשני מוקדי הכח החשובים בהונגריה באותה עת (ועדת העזרה וההצלה והמשרד הארצישראלי), ועל רקע הסכסוך הפנים-ציוני-הונגרי. לאור זאת אבקש להעריך מחדש את חלקו של משה קראוס, המנהל בפועל של המשרד הארצישראלי, בעבודת המשרד ובפעולות ההצלה באותה תקופה בהונגריה. ועדות ההצלה בקושטא ובבודאפשט תבחנה רק בזיקתן למשרד הארצישראלי בבודאפשט, וביחסן לתנועות החלוציות.

בעשור הראשון לפעילות המשרד הארצישראלי בבודפשט, בשנות ה-20, התקיימה עליה זעומה. מספרי העולים שיקפו את חולשתה של התנועה הציונית בהונגריה ואי יכולתה להגיע אל ההמונים. שנות ה-30 התאפיינו בהתגברות הפעילות הציונית. עליית כח הפאשיזם בהונגריה ובמדינות השכנות הביאה להתעוררות הרגש הלאומי בחוגים יותר רחבים. בשנה מבורכת עסק המשרד בעלית 60 עולים במקרה הטוב.¹ המשרד לא היה מוכר חוקית על ידי השלטונות, וההכשרות היו קיימות על בסיס רצון טוב של הרשויות.²

משה קראוס, איש ה"מזרחי", הפך להיות מנהל המשרד, בפועל, החל מראשית שנת 1938. מינויו נקבע על ידי ברלס לאחר שהמנהיגות הציונית לא הצליחה לצאת מסבך הסיכסוכים הפנימיים ולמנות יושב ראש רשמי, מוסכם.³ הסכסוך שהלך והעמיק היה הקרע בחזית "ארץ ישראל - העובדת", שעיקרו התנגדות "פועלי ציון" למה שנחשב בעיניהם, הדומיננטיות של "השומר הצעיר". הקואליציה, שראשיתה בשנת 1935 בין ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר" המשיכה להתקיים, מול האופוזיציה של ה"איחוד" וה"כלל-ציונים". תנועת ה"מזרחי" היתה התנועה הגדולה על פי המפקדים של חברי ההכשרות, לקראת הקונגרסים הציונים בשנים 1937 ו-1939, ועל כן היתה מיוצגת בשיעור גבוה במשרד הארצישראלי.⁴

שיתוף הפעולה של ההונגרים עם המשרד הארצישראלי, ומנהלו משה קראוס, הביא לכך שהשלטונות ההונגרים, במסגרת מדיניותם האמביוולנטית כלפי היהודים, קלטו בארצם פליטים, שהוגדרו ע"י הבריטים כפליטים מארצות אויב. כדי להרחיקם מארצם, זייפו שלטונות ההגירה ההונגרים את הדרכונים, כאילו היו הפליטים בהונגריה עוד קודם פרוץ המלחמה, על מנת שיזכו לאישור עליה לארץ ישראל על ידי השלטונות הבריטים. שיתוף הפעולה עם הרשויות ההונגריות הניב 700 סרטיפיקטים מאושרים מכל בחינה, להוציא את האישור הטורקי, אשר הובאו בידי המשרד הארצישראלי בבודאפשט ממשרדים ארצישראליים בארצות הכבושות השכנות, עוד לפני ניתוק יחסי הונגריה – בריטניה, ביוני 1941.⁵ 700 הסרטיפיקטים הללו, יהוו חלק מן המסד לפעולות ההצלה הנרחבות, בסיוע הצירות השוויצרית, החל מיולי 1944. .

ב. 1943 - שנת מפנה

שנת 1943 עמדה בסימן בואם של הפליטים הסלובקים והפולנים להונגריה ובנסיון לממש את עליית הנוער שהובטחה על ידי השלטונות הבריטים. הונגריה היתה המדינה היחידה בארצות הצייר שלא אימצה באופן מלא את מדיניות הנאצים כלפי היהודים. יהודי הונגריה נחשבו עדיין נתינים הונגרים למרות הקטגוריה הנמוכה וההגבלות בזכויות אזרחיות.⁶ הממשלה הגרמנית והגסטפו לחצו להחרפת המלחמה ביהודים אך מדינאי הונגריה עדיין היו זהירים. הפליטים חולקו ל"לגאלים" ול"בילתי לגאלים". הראשונים הוכרו על ידי השלטונות וחיו במחנות פליטים או שנרשמו אצל משטרת הזרים KEOKH. פליטים אלו קיבלו סיוע מן הקהילה היהודית. הפליטים הבילתי לגאלים חיו תחת זהות בדויה ובניירות מזוייפים, ולכן המנהיגות הרשמית היהודית סרבה להסתכן ולהגיש להם עזרה. בסוף 1943 מעריכים את מספר הפליטים היהודים בהונגריה בכ- 15 אלף.⁷

יוסף (יושקו) באומר, אשר שימש כמזכיר "החלוקין" בסלובקיה, הגיע במרס 1942 להונגריה, כנציג ה"שומר הצעיר". מטרת בואו היתה להכין את מעבר החברים מסלובקיה להונגריה.⁸ גם "מכבי הצעיר" ומרכז "החלוקין" הודיעו לחברים בפלוגות ההכשרה להתפזר מיד, והכינו את החברים לטיול למיקלוש (קראוס) – שפרושו, גניבת הגבול להונגריה. בברטיסלבה ארגנו את האנשים בקבוצות אל הגבול ובגבול היו חברים אחדים שארגנו את המעבר.⁹ אלי שאיו, ממנהיגי "מכבי הצעיר" ודב וייס מה"פועל המזרחי" בסלובקיה עברו את הגבול להונגריה במרס 1943.¹⁰ כאשר החל הגירוש הסלובקי ויהודים נמלטו בהמוניהם להונגריה, ערכו השלטונות ההונגריים חיפושי לילה נרחבים לתפישת הפליטים והחזרתם לסלובקיה. משה קראוס התערב אצל השלטונות למען שיחרורם או לפחות מניעת החזרתם. התערבותו התקבלה אצל השלטונות כמי שממונה על הגירת היהודים.¹¹ רוב הפליטים השתדלו להגיע לבודפשט, אשר רק בה הותרה פעילות התנועה הציונית ובה ניתנו שרותי סיוע. כך גם מנהיגי הפליטים השתדלו להגיע אל המשרד הארצישראלי. בנסותם לתקוע יתד ראשון בהונגריה, על מנת לבססו ולהפכו לגוף המסייע לאנשי תנועתם למצוא הצלה. הצלה בהונגריה פירושה, רשיונות עליה וכסף. בבואו לבודפשט פנה יוסף באומר ישר למשרד הארצישראלי, כי בביקוריו הקודמים הזהירו אותו שלא ללכת להסתדרות הציונית, מפני ששם ישב איש שהתחייב למסור למשטרה כל דבר לא כשר:

"אמנם משה קראוס היה נוקשה, בירוקרט, אבל לפליטים היתה גישה חופשית למשרד וזה גם שימש מקום מפגש לפליטים ולחברים רבים. ... היה לו הסכם עם השלטונות להעלים עין, לא לחפש אצלו במשרד.... שהפליטים שחיים תחת שמות בדויים ומועמדים לעליה לא יתפסו... אם היה צורך סידר פספורט הונגרי זמני, ולא ערכו חיפושים אחרי האנשים שלו. היה לגאליסט אבל ברוח הזמן. לא התעלם מן המצב הקיים שבודפשט היא מרכז פליטים".¹²

לא כך חש פרץ רבס, ממנהיגי "מכבי הצעיר" אשר הגיע להונגריה מסלובקיה במאי 1942. טרם צאתו קיבל מכתבי הסמכה מראשי התנועה הציונית בסלובקיה. הוא הגיע אל משרדי ההסתדרות הציונית בבודפשט והמזכיר סרב לקבלו, תוך איום שיקרא למשטרה. אז פנה רבס למשרד הארצישראלי. קראוס יצא אליו ואמר כי המקום מסוכן עבור פליטים ובקש לפגוש אותו בבית קפה סמוך. בפגישתם אמר לו קראוס כי

אין לו משאבים לסייע בידו. בסופו של דבר הגיעו פרץ ואשתו אל משפחת בראנד, אשר קיבלו אותם בחמימות רבה ומאז עזרו להם בדרכם הקשה בהונגריה.¹³

אשר כהן העריך את מספר הפליטים החלוצים, ערב כניסת הגרמנים להונגריה, בכ- 600 לכל היותר.¹⁴ הערכה שונה היתה למשה קראוס אשר העריך את מספר הפליטים החלוצים מסלובקיה בכ- 200 ועוד עשרות בודדות מפולין. לדבריו, "אני יודע את המספרים בבטחון כי הפליטים הסתובבו תמיד במשרד הארצישראלי והכרתי את כולם אישית... הרשימות שלהם לצורך העליה עברו תחת ידי ואין להניח שהם היו משמיטים אפילו שם אחד".¹⁵ הערכה קרובה לכך יש ליוסף באומר. במפקד הפליטים שנערך ב- 25.8.43 התפקדו כ- 1000 חברים. להערכתו, מתוכם היו רק כ- 300 חברי תנועות חלוציות ממש.¹⁶ את הסיבה לפער בהערכת מספרי החלוצים - הפליטים יש למצוא בניגוד שהיה קיים בין חברי התנועות החלוציות, מסלובקיה בעיקר, שביקשו להרבות את מספרם כדי להצדיק את סכומי הכסף הגדולים שעברו תחת ידיהם לפעולות הצלה של החלוצים. לעומתם הציג קראוס מספר נמוך של פליטים - חלוצים וטען שסכומי כסף רבים אשר הגיעו מקושטא, הוקצו באופן לא מוצדק, לקבוצה קטנה זו של פליטים חלוצים.

בבוא הפליטים הסלובקים להונגריה הם מצאו חיבור פוליטי בין ה"איחוד" (מפא"י) ו"כלל - ציונים" מצד אחד, וה"שומר הצעיר" וה"מזרחי" מאידך גיסא. מנהיגי הפליטים הסלובקים ביקשו ליצור ועדה משותפת בין תנועות הפליטים שהגיעו לא מכבר להונגריה, במיוחד לאור מערכת היחסים התקנה ששררה בין התנועות בסלובקיה.¹⁷ התביעה הגיעה גם מועדת העזרה וההצלה בקושטא, אשר החלה את קשריה עם יהדות הונגריה בדצמבר 1942. עד מהרה התברר כי קשיים רבים עמדו בדרך להקמתה של ועדה כזאת. לדעת יוסף באומר, ב"איחוד" ההונגרי נמצאו אנשים, שהפוליטיקה הציונית היתה להם עניין של פרופסיה, הם בעלי אמביציה פוליטית חזקה ולכן לא האמין כי יהיו מסוגלים לגשר על הניגודים.¹⁸ וכך בפועל, כל תנועה פליטים הפכה להיות חלק מתנועת האם המקומית ההונגרית. פליטי ה"שומר הצעיר" עבדו במשותף עם מנהיגי ה"שומר הצעיר", במיוחד עם סילאג'י והונוואלד. אנשי "מכבי הצעיר" הצטרפו למפלגת "האיחוד", ואנשי ה"פועל המזרחי" הצטרפו לתנועת ה"מזרחי" ההונגרית. ראשית הקשר היה בהגשת העזרה שהגישה התנועה המקומית לאחותה הסלובקית. במקביל דרשו מן הארץ ומקושטא לאחד את כל כוחות השמאל בהונגריה, אך המאמצים לא צלחו. כאשר התבקש יוסף באומר להסביר את פשר הקשיים להתאחד הוא תלה זאת בהצטרפות "מכבי הצעיר" למפלגה ההונגרית אשר לדעתו, היא זו שהביאה לפירוד העמוק ב"החלוץ". המבוגרים של ה"איחוד" דאגו לפליטים של ה"מכבי" והמציאו להם כספים וגם עזרו להם לחדור אל המוסדות והגופים היהודים, ועל כן קשה היה להיפרד מהם.

"... כך קיבלו יחד עם העזרה גם את הקו הפוליטי של המפלגה... יש מקרים שבאנו עם חבר "מכבי הצעיר" לידי הסכם בשאלות יסודיות ולמחרת באו וביטלו את הכל, כי המפלגה לא אישרה. ... אלי שאיו, אשר הייתי רגיל אצלו שההן שלו היה הן והלאו - לאו, בא אלי בהזדמנות אחת ואמר לי "ובכן הנני בן אדם המשנה את דעתו בין 24 שעות" מאז הננו מוכרחים לקבל גם את דבריו בזהירות ובהסתייגות ... הם מוכרחים לפעמים לנקוט עמדה נגד רצונם והכרתם ...".¹⁹

עם בואם של הפליטים ולאחר התארגנותם הראשונית, הם ביקשו ליטול חלק פעיל בארגון מפעל ההצלה. פעולתם בכיוון זה הביאה להחרפת הויכוחים שהיו קיימים בזירה הפנים ציונית- הונגרית בנושא הרכב המשרד הארצישראלי ואופן חלוקת הרשימות, וכן הויכוח על הרכב ועדת ההצלה בבודאפשט, סמכויותיה

ואופן חלוקת הכסף שהגיע מקושטא. המאמצים, לאורך שנת 1943, להגיע לידי הסכם בין ה"שומר הצעיר" ו"האיחוד", בגיבוש חזית "ארץ ישראל - העובדת" נותרו ללא תוצאה ממשית עד עלייתו של יוסף (יושקו) באומר לארץ בפברואר 1944, והחלפתו בידי רפי פרידל (בנשלו).²⁰

מרכזי ההצלה בקושטא, ג'נבה ובודפשט

בשנים 1943/44 פעלה בקושטא משלחת מטעם ועד ההצלה המאוחד שלייד הסוכנות היהודית. במשלחת השתתפו נציגי כל הזרמים הפוליטיים בישוב בארץ. על המשלחת הוטלו שני תפקידים:

1. ליצור קשרים עם הקהילות היהודיות בארצות הכיבוש ולהביא להם את דבר הישוב.
2. להוציא לפועל עזרה והצלה עליהם הוחלט במוסדות הישוב בארץ ישראל וליזום פעולות הצלה.

בגרעין הראשון של המשלחת היו בדצמבר 1942 חיים ברלס, גולדין ולדר נציגי הסוכנות וכן וניה הדרי (פומרנץ), יחיאלי (שהוחלף אחר כך על ידי זאב שינד) ומנחם באדר - נציג ההסתדרות שהצטרף מאוחר יותר. אליהם הצטרפו קלארמן מהרביזיוניסטים, גריפל מ"אגודת ישראל" וצימנד מ"הנוער הציוני" ועוד, בשלבים שונים במשך השנה. התנועה הפוליטית המוכרת היחידה שלא שלחה נציג לקושטא היתה תנועת ה"מזרחי".²⁰

כדי למנוע מצב שבו שתי המשלחות מתחרות, האחת מטעם ההסתדרות, והשניה מטעם הסוכנות, קבע קפלן בביקורו בקושטא, במרס 1943, נציגות כללית של הישוב, אותה ינהלו ברלס, לדר ובאדר ושתי ועדות, ועדת קשר וועדת עזרה והצלה. קפלן קיבל את תביעת החברים הנמצאים בקושטא שלא להוסיף שליחים על המשלחת המצויה, דבר המסכן לדעתם את עבודת המשלחת. למרות זאת השליחים המשיכו להגיע. בין ברלס ובין באדר, וניה ושינד, חברי ועד ההצלה, התפתחו חילוקי דעות על רקע אי הערכתם את עבודתו של ברלס וכן בשאלת העברת דיווח מלא ומידע שוטף מטעם משלחת ההסתדרות לברלס ולהפך, וכן בשאלת זכותו של ברלס, כנציג הבכיר, לחתום על המכתבים היוצאים בשם הועדה הכלל - ישובית שקבע קפלן, זכות שלדעת ברלס לא כובדה.²¹ בפועל נוהל הקשר בין ועדת ההצלה בקושטא ובין הונגריה רק בידי וניה הדרי ומנחם באדר. חתימתו של שינד לא ביטאה שותפות ומעורבות בנעשה בהונגריה. באדר עצמו התלונן: "יש הרבה חותמים על מכתבנו והרבה בעלים על הפעולה הנעשית כאן, אולם האמת הפשוטה כי רק שנינו (וניה ובאדר) עובדים".²² יוסף באומר אישר כי בבודאפשט הם ידעו ופעלו רק עם מנחם באדר ווניה הדרי. את זאב שינד הוא הכיר מפעילותו הקודמת בתחום עליה ב'.²³ על מידת הדומיננטיות של אנשי השמאל במשלחת ניתן ללמוד ממכתבו של קלארמן, נציג הרביזיוניסטים, זמן קצר לאחר הגיעו לקושטא:

"...מר גריפל הנמצא קרוב לשלושה חודשים כשליח "אגודת ישראל" קובע: ברלס יודע את מלאכתו, רחוק מלקפח את זכותה של איזו מפלגה ואף על פי שהוא המנצח על הפעולה, הרי אין הוא הגורם המכריע, והוא אינו אלא פקיד בלבד.... האנשים המוציאים לפועל את הפעולות הם אנשי השמאל, וגם הסוכנות היא חסרת אונים להשתלט עליהם. הם אומנם מודיעים לסוכנות ולועד שלנו על פעולתם (ואולי מגלים טפח ומכסים טפחיים), אך הם הם הקובעים..."²⁴

בהמשך תאר את ניסיונות נציגי התנועות האחרות, שישבו בקושטא, להשתלב בעבודת ועדת ההצלה – הדבר לא עלה בידם:

"למרות השתתפותו של מר לדר (איש אמונו של גרינבוים) בועדה ההיא, אין הוא זכאי להיפגש עם השליחים (היוצאים ובאים מארצות הכיבוש)... למרות הוראותיו של מר גרינבוים לצרף את בא כח האגודה, מר גריפל, הם מסרבים ועדין הוא יושב "מחוץ למחנה", הוא הדין עם בא כח ה"ציונים הכליים", מר קלמן רוזנבלאט, הנמצא כאן קרוב לחדושיים, על אף ההוראות המפורשות של הסוכנות לצרף אותו לוועדה... בפגישה עם שרתוק... ניסה לשכנע אותי כי קשה מאד לשנות את פני הדברים מאחר והעניינים... עדינים וכי יש לנקוט זהירות יוצאת מן הכלל בקשרים אלה... מר לדר היושב בועדה (לפי דעתי כ"סטטיסט" גרידא) סובר שהשמאל השתלט על הפעולה הזאת, אין הוא מאמין כי הם יסכימו לשינויים. אין הם מפחדים מפני פירוד בועד ההצלה. הם אינם תלויים בו לא מבחינה כספית ולא מבחינת הגושפנקא של "כלל ישראל" להיפך: הם מעוניינים בדבר אחד - שההצלה תיקרא על שמם"²⁵.

על יחסה של מפא"י והחשיבות שייחסה למרכז היהודי הגדול שנותר בהונגריה, וכן ללשכות בקושטא ובג'נבה, ניתן ללמוד מדברי משה שרת, בהופיעו בפני מרכז מפא"י:

"יש היום יהדות הונגריה, היא כיום לפי האומדן בין שלושת רבע מיליון למיליון נפש, לכל הדעות זהו הגוש היהודי הגדול ביותר שיש לנו באירופה... יש להכין אותה בתוך אירופה, ע"י אותם אמצעי הקשר שיש לנו. יש לנו מרכז בג'נף, יש בה נציגות הגונה למדי, אבל מרכז זה תלוש מאתנו. אין אנו נמצאים במצב כזה שאנחנו יכולים לדרכן אותו, ... להפעיל אותו, להדריך אותו, ... מבחינת היכולת להעביר דברים למרכז הקושטאי נתגלו יותר אפשרויות, למרכז הקושטאי יש קשר בלתי אמצעי ביננו ובינו, ... אפשר לפרנס אותם בהוראות, אפשר על ידם להאציל את הרוח שאנחנו רוצים להאציל על אירופה היהודית. מוכרחה להיות האצלה, והאצלה פעילה ונמרצת מן המרכז שלנו... להדרכת אירופה"²⁶

הפילוסופיה הפוליטית של שרת היתה נר לרגלי ועדת ההצלה בקושטא. תחושת השליחות שנועדה למפא"י, להאציל מרוחה הציונית פוליטית ולהדריך לאורה את השארית הנותרת לפליטה באירופה. את המשימה הגדולה יש להפקיד בידי אנשיהם. לימים יטען וניה הדרי באופן שונה: "לאחר שלושה החודשים הראשונים לא ראינו עוד את עצמנו כשליחים של הקיבוץ, השליחות שלנו שראשיתה בשליחות ההסתדרות, הפכה תוך כמה חודשים כשליחות של הישוב העברי בארץ." ההבדל, לדעתו, בין משלחת הסוכנות יהודית לוועד ההצלה היה בכך שהסוכנות עסקה בגדר המגבלות אשר המנדאט הבריטי הטיל עליה והרשיונות שהעניק לה, ואילו קבוצתו עסקה בכל דבר בלתי לגאלי, בניגוד לפקודתם של הבריטים.²⁷ הונגריה וסלובקיה היו שני הבסיסים העיקריים שלמענם פעלו, ומכתבים וכספים הועברו לפולין באמצעות ועד ההצלה בבודאפשט. בהונגריה עצמה נעשתה פעולת הצלה, בעיקר באמצעות כסף. קשר המכתבים והכספים בין בודאפשט וקושטא התקיים באמצעות בלדרים כבאנדי גרוס, ויניגר, שמידט, שולץ ואריק פאפסו, אנשי ריגול בשרות ההונגרים או הגרמנים, וכן בלדרים רישמיים של משרד החוץ ההונגרי. עבור שליחותם קיבלו תמורה גבוהה. הם נהנו כמעט מחופש תנועה מלא בדרכם לטורקיה ובחזרה לארצותיהם.²⁸

עד הקמת המשלחת בקושטא בראשית 1943 שימשו המוסדות בג'נבה את הקשר העיקרי של התנועה הציונית בהונגריה עם גורמי חוץ. לשכת "החלוץ" בג'נבה עמדה בקשר עם ראשי התנועות החלוציות החל משנת 1940 עד גמר המלחמה, באמצעות רשת בלדרים שהתבססה על אנשי הריגול הנגדי הגרמני. לשכת ה"חלוץ" בג'נבה ולשכת הקשר בקושטא חילקו כסף להצלה. היה זה בעיקר כספו של הישוב בארץ. המציין את היחס ללשכות הללו היתה אי הסכמה על אופן חלוקת הכסף, ביקורת על הפקדתם בידי אנשים מסויימים ותלונות על ריכוזיות יתר של מחלקי הכסף.²⁹ נושא הראוי לברור הוא באיזה מידה אכן עמדו בקריטריון זה ביחס לתנועות "המזרחי" ו"הציונים הכלליים".

מנחם באדר התלונן כי "כל עוד לא ישתתף חבר שלנו במשרד המרכזי העולמי של החלוץ בג'נבה, יעשה בו נתן שוואלב כבתוך שלו בלבד... מעביר את העזרה לחבריו..." הוא קרא ל"השומר הצעיר" לעמוד על המשמר ולדרוש את צירופה.³⁰ באדר, החרד לחוסר ייצוגה של מפ"ם במוסדות ה"חלוץ" בג'נבה, היה האיש שנאבק קשות לבל יתווספו נציגים נוספים לוועדת ההצלה בקושטא, בה הוא היה חבר. הוא היה מודאג מהאפשרות שבעקבות הלחצים תגדל המשלחת לקושטא ובכך יתערער מעמדם.

"ריבוי השליחים העלולה לדחוק את שנינו מעמדת המפתח.... תתיעצו עם ציזלינג על הצעדים עליכם לאחוז למען ישמור את אשר השגנו עד כה. בהזדמנות היותו כאן (בקושטא) של משה (שרת) שכנענו אותו שאין אפשרות לשנות את הסטטוס קוו למרות האנשים שבאו הנה עם יפוי כוח מוחלטים כגון אגודה והרביזיוניסטים.... בינתיים יעבור זמן ויתכן כי חלק מהנוכחים כאן יתפזר או יתרגל לעובדה, שהם, מלבד "ברית הארגונים החלוצים", נמצאים מחוץ למסגרת בה נחתכים הדברים."

את הסיבה לחוסר נכונותו לצרף נציגים נוספים לוועדת ההצלה בקושטא תלה בתנאי המחותרת שבהם עליהם לפעול.³¹ אנשי ועדת העזרה וההצלה בקושטא, וניה הדרי ובאדר כתבו לכל חברי התנועות החלוציות על המוטו המרכזי שצריך להיות נר לרגלי עבודת ועדת העזרה וההצלה בהונגריה: "אין לעלות על הדעת שבענייני העזרה תתחשבו עם אחוזים מסויימים של גודל והיקף התנועה זו או אחרת. את העזרה מוכרחים לחלק לפי הצרכים ודחיפות אצל כל משפחה (תנועה) ומשפחה... הצו העליון זה: הצלה ועזרה לנצרך ובאופן מהיר."³² בהמשך אבחן את מידת נאמנותם למוטו זה שאפיין את פניותיהם לכלל התנועות החלוציות.

אחת התנועות ש"קנתה" ברצון את נימוקי באדר וחבריו, על הצורך בחשאיות ובזהירות, כסיבה לאי שיתופם של נציגי זרמים נוספים, בוועד ההצלה בקושטא, היו אנשי ה"מזרחי" בארץ ישראל.

*

הדמויות המרכזיות ב"ועדת העזרה וההצלה" היו: יואל בראנד, שמואל שפרינגמן וישראל קסטנר. איש מהם לא היה הונגרי וכולם החלו בפעולתם מתוך רגש סולידריות עם הפליטים. צעדיו הראשונים של בראנד בסיוע לפליטים, החורגים ממסגרת פעולה אישית, נעשו לאחר בואם של פליטי סלובקיה במרס - אפריל 1942. שמואל שפרינגמן קיים את הקשר עם קושטא באמצעות בלדרים, וקסטנר, הוגדר כ"מח" שמאחורי הפעילות והמקשר עם מוסדות יהודיים. מי מינה את הועדה? יואל בראנד כתב כי הנהלת "פועלי ציון" נתכנסה לישיבה ומילאה את ידי השלישיה לארגן את העבודה ולנהלה.³³ הועדה לא הוקמה על ידי מוסד יהודי הונגרי מוסמך, אלא בהחלטת מקימיה כדי לסייע לפליטים שזרמו להונגריה. עם המכתבים היה מגיע מקושטא גם כסף. השליטה על המקורות הכספיים הללו היוותה את הבסיס העיקרי שעליו נבנתה יוקרתה

וכוחה הפוליטי של ועדת העזרה וההצלה.³⁴ ברהם, המסתמך על דו"ח קסטנר, כתב כי בין המייסדים של ועדת ההצלה היו אוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, ינו פרנקל, מנהיג ה"מזרחי", ארנו סילאג'י מ"השומר הצעיר", ויואל בראנד, קסטנר ושפרינגמן מה"איחוד".³⁵ קסטנר, ובעקבותיו גם חוקרים אחרים בימינו³⁶, בקשו להעניק לגיטימציה פוליטית לוועדת ההצלה שבראשה עמד, על ידי ציון שמות חברים מכל התנועות הפוליטיות שהיו כביכול חברי ועדת ההצלה בבודפשט. תאור זה אינו נכון. בפועל, כפי שאוכיח, רק חברי ה"איחוד" היו חברי ועדת ההצלה. עם עליית שפרינגמן לארץ ישראל, בינואר 1944, הורכבה הועדה רק מקסטנר ומיואל בראנד. עם נסיעת יואל בראנד לקושטא ב-17 במאי 1944 תבוא תחתיו אשתו, האנזי, ולקראת הרכבת רשימת נוסעי רכבת ברגן בלזן, יצטרף אליה אוטו קומוי, עד פרישתו ממנה בסוף יולי או ראשית אוגוסט 1944. חברים נוספים שהצטרפו באותה תקופה היו אופנבך, איש ה"איחוד", ואנדראס ביס, קרוב משפחתו של בראנד, על תקן של עוזרים ויועצים, ללא סמכויות ביקורת.

נציג ה"מזרחי" איננו.

דב וייס האשים את ה"מזרחי" כי עזיבת יוסף בורג, נציגה, את ג'נבה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, היא שגרמה את הפסקת הקשר בין התנועות ועל כן הם רואים כחובה לשלוח שליח למשרד הקשר בקושטא. הוא ביקש להורות לקושטא, שבענין הכספים הנשלחים להונגריה וסלובקיה, יצטרפו נציגי ה"מזרחי" לוועדה הכספית של ועדת העזרה וההצלה בהונגריה³⁷ דב וייס ציין כי עבודת שני שליחי ההסתדרות וניה ושוואלב התעלתה מעל המסגרת המפלגתית הצרה, ובמיוחד ציין את המשרד בג'נבה אך הוסיף:

"... בזמן האחרון הגיע דרך לשכות אלו גם עזרה כספית למטרות שונות לידי באי כוחם בהונגריה וסלובקיה. על סכומים אלו אין לנו שום ביקורת וזכות דיספוזיציה, ועלינו להלחם בעד חלקנו. גם בקשר (ל)עליה לוחצים (ה)משרדים הנזכרים... ביחוד על המשרד א"י בבודאפשט שמנהלו ה"מזרחיסט" כקוץ בעיניהם... תלונות ה"איחוד" כלפי חברנו משה קראוס ניבנות באופן מלאכותי... חברנו משה דואג באמת שגישתו לכל השאלות תהיה אובייקטיבית וקונסטרוקטיבית וחברים, הישרים בדעותיהם, בלי הבדל למפלגה, בייחוד מבין תנועות הפליטים, מכירים גם בזה."

כעבור חודשיים בקשו שוב יצחק רוט ודב וייס, חברי ה"פועל המזרחי" הסלובקים - בהונגריה, לשלוח נציג תנועה לקושטא "לצערנו חסר לנו החומר האינפורמטיבי כדי לדון מדוע נפקד מקומו של ה"פועל המזרחי".³⁸ כעבור חודשיים נוספים, הודיעו כי קיבלו בסיפוק את ההודעה כי יוסף וינר יצטרף כנציג ה"מזרחי" לקבוצת השליחים הפועלת בקושטא.³⁹ אך הזמן חלף ונציג אֵין. " ... איננו יכולים שלא להטיל עליכם אשמה שיקשה לכם להינקות ממנה... אנו שומעים מפי חברנו את התלונה המרה, כי הברית העולמית וה"פועל המזרחי" אין לו ענין עם הגולה הדתית. ... לא יתכן להבין איך אפשר שכל הסיעות שבעולם היהודי... לכולם שליח בקושטא."⁴⁰

מנהיגי ה"מזרחי" בארץ לא הבינו את המציאות הפוליטית בקושטא ובהונגריה. הם קיבלו את הסברי מנהיגות הישוב והמשלחת בקושטא על תום פעולותיהם, הנקיים משיקולים פוליטיים. משה קרוונה מי שהיה יושב ראש המרכז העולמי של ה"מזרחי", ואשר היה בימי מלחמת העולם השנייה נציג ה"פועל המזרחי" ב"מוסד", הבטיח לאליעזר אונגר שבימים הקרובים יצא לקושטא יוסף אוטר⁴¹ אולם יוסף אוטר כלל לא ידע שנתבקש לכך⁴² תמיהה עולה, האם נציגי ה"מזרחי" בארץ היו נאיבים או בקשו

לכסות על אדישות וחוסר מעש: "קבלתי את מכתבו של מאיר כהני... כלום אין דאגה אחרת ל"מזרחי" בהונגריה אלא לריב עם חברנו? כל העיניינים האלה עבר זמנם ואינם הולמים את רצינות התקופה. הועדה לעזרה היא ועדת חלוצים בראש וראשונה אולם אין זה אסון אם יתמכו צעירים אחרים בתנועתנו".⁴³ המצוקה הכספית של הפליטים עוררה רגישות רבה לגבי אופן חלוקת הכסף. מידי פעם התקבלו כספים שהוגדרו כ"מתנות" מטעם מפלגה זו או אחרת. ה"מתנות" עוררו חשדות וביקשו הסבר: "רוצים לדעת מקורן של המתנות המיוחדות ולמי הן מיועדות?".⁴⁴ וכן: "סכומי כסף שנתקבלו לאחרונה הם מתנת המפלגה ("איחוד") ולדעתה אין לשתף בחלוקה את ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר".⁴⁵ קסטנר ובראנד מאשרים: "המתנה של ה"שומר הצעיר" נתקבלה והועברה לר.מ.". ⁴⁶ אלי שיו מ"מכבי הצעיר" אישר: "נתן שוואלב שלח סכום כסף." ⁴⁷ ב- 22.6.43 התלוננו חברי ה"פועל המזרחי" כי ה"שומר הצעיר" ו"מכבי הצעיר", קיבלו מתנועתם בארץ סכום העולה על כל סכומי התמיכות שקיבלו הם עד כה... ועליהם להסתפק רק בסכומים המגיעים להם לפי מפתח הועדה. ⁴⁸ ועוד ועוד. לימים הגיב על כך דב וייס: "לא נותר לנו אלא לשתף את עצמנו בשמחת אחינו - הפליטים מיתר התנועות על ההטבה במצבם, אלא יחד עם זה התחילו לכרסם בליבנו ספיקות בקשר להפליה הזאת, שגרמה לתחושת קיפוח, לוא היה גם לנו נציג במשלחת, שמא היה מצליח אף הוא להשיג עבור חברינו "מתנות", מסוג זה, לשיפור תנאי חיינו".⁴⁹ משה קרונה הסביר שבקשתו לשלוח נציג מזרחי לקושטא נפלה בהצבעה שאליה "גוייס" אליהו גולומב בכבודו ובעצמו. ⁵⁰ לדברי קדרי, לשאלתו מדוע גילו יחס כה אדיש לגורל חברי התנועה בהונגריה, השיב קרונה: "אנחנו לא האמנו שאתם תישארו בחיים". לדעת מזכירו של קרונה, מרדכי רייכהרט, היה זה מפני שהיהדות ההונגרית לא היתה מאנשי שלומם. הם לא הכירו את הנפשות הפועלות ואת שפתה, ⁵¹ ולכן היו מנוכרים לה. המחדל של ה"מזרחי" בולט על רקע התלונות הרבות שהגיעו מן התנועות על קיפוח וניסיונות לדחוק אותם ממרכז העשייה והידיעה. את חוסר העקשנות להאבק על נציגות ניתן להסביר גם בחוסר נכונות להאבק בבת הברית הפוליטית בארץ ישראל, מפא"י.

אך עדין נותרה השאלה, האם הימצאותו של נציג ה"פועל המזרחי" בקושטא היתה יכולה להועיל באופן משמעותי לחברי תנועתם, לאור המידור החרף שנהגו בו אנשי ועד ההצלה בקושטא, כלפי נציגי הישוב האחרים שהגיעו על מנת ליטול חלק בפעילות ההצלה.

מפקד פליטים

ראשי ה"איחוד", חזרו וטענו, כי הם התנועה הגדולה ביותר, ועל כן ביקשו שחלוקת הכסף תעשה באופן יחסי לגודלה של כל תנועה (ולא חלוקה שווה). כן ביקשו את הגדלת ייצוגם במשרד הארצישראלי ורשיונות העליה לתנועתם. בחודש מאי 1943 הגיע סכום גדול של כסף, 25000 (זהובים) מלשכת הקשר בקושטא. סכום זה צריך היה להתחלק בין תנועות הפליטים והתנועות המקומיות. הכסף ניתן ללא הוראה ברורה כיצד לחלקו. כך הפך סכום כסף זה לסיבה נוספת להחרפת הויכוח שמילא את עולמם של התנועות. ה"איחוד" ו"מכבי הצעיר", ביקשו לחלק את הכסף לפי יחסי הכוחות, מתוך אמונה בכוחם הגדול. לפי אלי שאיו מנהיג "מכבי הצעיר", חלוקת הכוחות הפוליטית באותה עת היתה: "25 "מזרחי", 40 ה"שוה"צ", 80 "מכה"צ" - הקבוצה הגדולה ביותר, לכן אני מבקש ממך לציין שסכום זה וזה מיועד לפליטים ושהחלוקה בין קבוצות הפליטים היא לפי מספר החברים".⁵² שפרינגמן כתב כי "הדעה שלנו היא שברור שסכומים אלה הגיעו אלינו ישירות מהמפלגה (שלנו) ושלא לדבר על זה שהישוב ברובו מורכב מהמפלגה (שלנו - מפא"י) ושפה (בהונגריה) המפלגה נושאת ברוב העול של העבודה הכללית.⁵³ גישתו הפטרונית והמתנשאת של שפרינגמן איפיינה את יחס ועדת ההצלה אל המשרד הארצישראלי. לעומת זאת דרשו יוסף

באומר ודב וייס חלוקה שווה של הכסף מפני שלא ניתן היה לדעת, לדעתם, את מספר הפליטים האמיתיים הנמצאים בזמן מסויים בהונגריה. קדרי הביא כדוגמא, לחיזוק הטענה, כי רבים מפליטי ה"פועל המרחי" וה"מזרחי" הגיעו להונגריה כגויים.⁵⁴ ואכן הדיווחים על מספר הפליטים החלוצים אינם זהים ואינם ברורים.⁵⁵ הצורך בכסף דחק, ואי אפשר היה לחלקו בגלל חילוקי הדעות. באומר וייס ויתרו על דרישתם לחלוקת כסף שווה בין התנועות, והסכימו לקיים מפקד פליטים כי "כל עוד שלא יעשה (מפקד) ינצלו שמואל (שפרינגמן) וחבריו את הסיכסוכים בין התנועות החלוציות וידחו את חלוקת הכספים. אלי (שאי) מסכים לדיחוי זה כי יש לו כספים למכביר וע"י בלוקדה זו הם רוצים לאלץ אותנו להכנע ולקבל כל תנאי..." ובאשר לנוער הציוני, התלונן באומר שאין לזיגפריד רוט, מספיק נוער ציוני למפקד וכדי להבטיח לעצמו כספים, שלח את אנשיו עם כסף שקיבל מקושטא, אל מחנות הריכוז של הפולנים בהונגריה, כדי לעשות שם תעמולה להירשם ל"נוער הציוני כללי".⁵⁶

ראשי התנועות הגיעו להסכמה כי במפקד ישתתפו כל הפליטים החלוצים והצופים (למטה מגיל 16) בלי הבדל מאיזו מדינה יצאו. כלומר רק לפי השתייכותם המפלגתית ולא לפי מוצאם המדיני.⁵⁷ עד קבלת תוצאות המפקד חולק סכום בסיסי של 25 אלף זהובים, דמי קדימה, באופן זה: "ארבעת אלפים זהובים לכל אחת מן התנועות: ה"שומר הצעיר", "מכבי הצעיר" וה"חלוץ ה"מזרחי". "לנוער הציוני" אלף זהובים. את הסכום הנשאר של 12 אלף יחלקו לפי מפתח המיפקד בהתחשב בסכומים ששולמו כבר בתור דמי קדימה.⁵⁸ הדי הסכסוך על אופן חלוקת הכסף הגיע לקושטא וזו הגיבה במכתב לכל חברי התנועות: "האמצעים שמגייסים אותם בארץ באים מכל שדרות הישוב ואם תהיינה משפחות (תנועות) אשר לא תשותפנה בכל הפעולה של העזרה במדינתכם, ... ניאלץ לחפש קשר ניפרד עם יתר התנועות. צריך לחלק זאת (העזרה הכספית – א.ג.) לפי הצרכים ולא לפי המפתח המיפלגתי. אם ישנה תנועה או שתיים אשר אין להם פליטים, אין הם צריכים לקבל את תקציבה.⁵⁹ מקושטא הורו לחלק את הכסף לפי הצרכים, אך שאלת השאלות היא, כמה נצרכים יש ומהם הצרכים. ההוראה מקושטא לא יכלה לצאת אל הפועל בתנועה כה מסוכסכת. הן ההכרה במצוקת הזולת יכולה להעשות רק מתוך יחסי אמון וכבוד הדדיים. אי ההסכמה יכולה להיפטר, כך קיוו, על ידי מיפקד פליטים. מיפקד הפליטים התקיים ב- 25.8.43.⁶⁰ כ שלושה חודשים מאז הוחלט על קיומו.⁶¹ אנשי ה"פועל המרחי" הודיעו לשפירא ולקרונה על תוצאות המפקד החתום על ידי כל התנועות:

38.3%	"החלוץ המזרחי"
34.8%	ה"שוה"צ"
17.8%	"מכה"צ"
9.1%	"הנוער הציוני"

סה"כ: 100%

באי-כח "מכבי הצעיר", "גורדוניה", "קיבוץ המאוחד", הגישו מחאה נגד תוצאות אלו, ולכן נחתם הסכם חדש ביחס לחלוקת הכספים, שכל הסיעות חתמו עליו מתוך הכרה חופשית:

33%	"החלוץ המזרחי"
30%	ה"שוה"צ"
25%	"מכה"צ", גורדוניה, קיבוץ המאוחד
12%	עקיבא (הנוער הציוני)

סה"כ: 100%

בפרטי- כל של כל ההסכם כתוב מפורש, שמפתח חלוקה זה יש לו תוקף רק לשעת חלוקת הכספים שבפעם הזאת ואין לו כח מחייב לעתיד. ... לא ויתרנו על יחס האחוזים דלהלן, אלא משום שהיה לנו צורך דחוף בכספים, ... אולם ברור שהסכמה הדדית כזו אי אפשר לה שתבוא בשאלות העליה, כי אין לנו רשות לוותר על עלית חברנו לטובת סיעה אחרת. ... כל הפרטיכלים של המיפקד נחתמו ע"י כל הסיעות בלי יוצא מן הכלל, ... נקבל תמונה בערך כזו:

38%	"החלוץ המזרחי", 110 חלוצים -
38%	"ה"שוח"צ" 110 חלוצים -
19%	"מכה"צ", גורדוניה, קיבוץ מאוחד" 63 חלוצים -
5%	הנוער הציוני א' ב', עקיבא 38 חלוצים -

סה"כ 321 חלוצים - 100%⁶²

טבלת התוצאות הראשונה היא תוצאת המיפקד לצורך חלוקת הכסף ובהם התחשבו גם בצופים. טבלת המספרים השניה היא הפשרה כתוצאה מהתנגדות ה"איחוד" לתוצאות המיפקד. טבלת המספרים האחרונה היא לצורך חלוקת רישיונות העליה לחלוצים-פליטים. אלו עתידים לעלות על תקן של רישיונות מלווים (של עלית ילדים), הנקבע על פי יחסי כוחות פוליטיים.

יוסף באומר דיווח על אותם תוצאות למנחם באדר ולהייני בורנשטיין בג'נבה ב- 25.11.43.⁶³ תוצאות אלו טפחו על פניהם של אנשי ה"איחוד". בסיס טענותיהם ותלונותיהם הממושכות נשמט.⁶⁴ באומר הוסיף: "התוצאות לא היו נוחות ל"מכבי הצעיר", אחרי שאנו היינו שהתנגדנו למיפקד. ... בסך הכל התפקדו כ- 1000 איש, אך ההערכה שחברי תנועות ממש היו בסה"כ כ- 300. לכל תנועה היו חברים רבים שהיו ספק חברי תנועה."⁶⁵ ה"כלל - ציונים" קיבלו את תוצאות הבחירות ללא תלונה בולטת⁶⁶ אלי שאיו התלונן כי המפקד התנהל באופן לא הוגן על ידי תכסיסים פוליטיים ואין ספק בדבר כי תנועתם, מכבי הצעיר, היא הגדולה בתנועות החלוציות ולכן: "...נעביר את הרשימה אליך באופן מיוחד ולא ע"י קראוס למשרדו של ברלס, ואנחנו בטוחים שתעשה הכל שלא יארע לנו עוולה בעליה..."⁶⁷ .

כאן נשמעה בפעם הראשונה הדרישה לעקוף את המשרד הארצישראלי באמצעות חברי ועדת ההצלה בקושטא. אנשי ה"איחוד" ההונגרי המשיכו לתבוע: "... לא לאשר מניפולציה לא צודקת של הרוב, ... מדובר בעליה ובחיים של המעטים האחרונים מן התנועה הגדולה והחשובה ביותר של הציונות כולה (אנשי ה"איחוד" - א.ג.), שזכות קדימה לה בענין עליה... מפלגה היחידה שפועלת למען עזרה והצלה, אך נמצאת במיעוט במשרד בבודאפשט בגלל מזימות מפלגתיות."⁶⁸ שפרינגמן, אשר כפה את המפקד, הסביר בראיון בסוף שנות ה- 70 מדוע לדעתו לא נערך מפקד: " אני דרשתי שיערכו מפקד. כולם סרבו, אך עמדת ע"כ בתוקף. סיבת הסרוב לדעתי היתה שהמנהיגות של התנועות נהנו בעצמם מהכסף, אך לאחר שסרבתי לחלק כסף בלי מפקד הגענו לבסוף להסכם חתום... שיערך מפקד. למרות ההסכם הזה מפקד לא נערך"⁶⁹ פרץ רבס, איש "מכבי הצעיר" טען שיש להתייחס בהסתייגות אל המפקד, מפני ש"השומר הצעיר" היו אלופים בפיברוק.⁷⁰

ההוראות שבאו מן הארץ קבעו כי מאחר ואין אפשרות לעשות מפקד מדויק ומאחר ויש פליטים שגם בהם צריך להתחשב, יש לבטל את תוצאות המפקד, וכל התנועות החלוציות תחיינה מן האמצעים העומדים במידה שווה. התוצאה המעשית הראשונה לגבי ה"מזרחי" היתה ירידה מ- 42% ל- 20%. מאחר וב"איחוד" חלו פילוגים, הרי חילקו את התנועה הקטנה ביותר ל- שניים: "דרור - הבונים" ו"מכבי הצעיר". היה צריך, אם כן, לחלק את העוגה ל-חמש יחידות וכך ירדה ה"מזרחי" ל- 20%, בחלוקת הכסף.⁷¹ מכאן ואילך החלו אנשי ועד ההצלה בקושטא להתערב בחלוקת רישיונות תוך עקיפת המשרד הארצישראלי בבודפשט. חברי ועדת ההצלה בקושטא הודו בפני חברי ה"איחוד" כי "בדרך כלל החלוקה האמיתית של רישיונות העליה נעשית כאן (בקושטא - א.ג.) ולא אצלם (משרד ארצישראלי - א.ג.) עכשיו.⁷²

הוראה לשנוי מבנה ועדת ההצלה - טעות?

הביקורות שהופנו על ידי תנועות הפליטים בבודאפשט אל תנועותיהם בארץ ישראל ולקושטא הביאו את ועדת ההצלה בקושטא להורות על הקמת ועדת עזרה והצלה בהונגריה בהרכב חדש, כך שיתן ביטוי לכל הכוחות הפוליטיים של התנועה הציונית באותה עת בבודאפשט. ב- 20.4.43 באה הוראה מקושטא כי בועדת העזרה וההצלה חייבות להיות מיוצגות כל המפלגות הציוניות. כל נציגי המפלגות צריכים לקרוא את המכתבים המגיעים מקושטא, לענות עליהם ולאשר קבלת כספים.⁷³ ב- 21.5.43 - דיווח ש. שפרינגמן על הכשולן להקים ועדת העזרה וההצלה, שתהיה מורכבת מראשי התנועות.⁷⁴ הסיבה היתה רצונו של שפרינגמן לקשור בין חלוקת הכסף ובין שינוי הייצוג הפוליטי במשרד הארצישראלי: "אני אישית דרשתי להחליט לא רק את השאלה החלוקה (הכספית) אלא גם שאלת המשרד הארצישראלי". (הדגשה שלי). חוץ מאוטו (קומוי) גם אלי (שאי), משה (שוויגר) ויואל בתמונה על העניינים.⁷⁵ שפרינגמן הצדיק את ההרכב החדש מפלגתי של ועדת העזרה וההצלה בצורך לשמור על סודיות, ומנה את קומוי כמי שבפניו נמסר דו"ח כספי. כפי שיתברר בהמשך, קומוי סרב לקבל אחריות בענייני הכספים של ועדת ההצלה בבודפשט ולכן לא צרף את חתימתו לאישור קבלת הכספים. כך גם אלי שאיו ומשה שוויגר לא היו חברים בגרעין ועדת ההצלה. בראשית יוני הגיעו שוב מכתבים לקושטא ומהם נעדרו מכתבי ה"שומר הצעיר" וה"מזרחי". וניה ובאדר חזרו על ההוראות כי על העזרה להתחלק על דעת כל התנועות וכי על כל התנועות לקרוא בעיניהם כל מכתב ואיגרת המגיעים מקושטא. בהמשך הוסיפו: " ... אנו שואלים אתכם שוב איזה שייכות ישנה בין עינייני המשרד א"י ועינייני העזרה לפליטים או עינייני הטוילים? ..."⁷⁶ כעבור למעלה מחודש כתבו: "העזרה באה מכלל הישוב בארץ ישראל ולכן יש להקים ועדה המורכבת מנציגי כל המפלגות והתנועות, אשר תטפל בחלוקת הכסף לפי הצרכים. ... צריך להציל יהודי באשר הוא יהודי".⁷⁷ בכל אותה עת סרבו ראשי תנועות הפליטים מה"מזרחי", ה"שומר הצעיר" וה"כלל - ציונים", לחתום על מכתבים שנשלחו לקושטא ועל אישור קבלת כספים, בהיותם ללא זכויות ידיעה, החלטה וביקורת על כספי הישוב שהגיעו לוועדת ההצלה בהונגריה.

נדמה היה כי הדרישה להקמת ועדת עזרה והצלה חדשה, שתייצג את הקשת הפוליטית הציונית, כמעט התגשמה, לאחר כשלושה חדשים מיום שעלתה. ב- 18.7.43 הודיעו דב וייס, יושקו באומר, אלי שאיו ודב גולדפרב על הקמת הועדה החלוצית האמורה להיות חלק אינטגרלי מועדת העזרה וההצלה: "בועדה משתתף חבר חלוץ מכל תנועה מקומית וגם פליטה. ... אשר תדע מכל הנעשה בזמן ובאופן המתאים ואשר תחת השגחתה תעמוד העבודה (דגשה שלי - א.ג.) ..."⁷⁸ סלע המחלוקת העיקרי נפתר, לכאורה. אך הרכב הועדה החדש לא נשא חן בעיני וניה ובאדר. במכתב שהופנה אל חברי ה"איחוד" בקשו לתקן את הרכבה:

הקלה רבה גרמתם לנו ע"י זה שהוקמה הועדה של כל התנועות וכעת היינו מציעים לכם כמה הצעות ארגוניות... אנו רוצים לראות בכם את הועדה המרכזית לענייני העזרה וההצלה הן לגבי הנצרכים במדינתם והן לגבי הנסיונות של העזרה וההצלה באותן המקומות. אולם עליכם לצרף לחבר שלכם את הד"ר קומוי, כיו"ר ההסתדרות הציונית ובידי ועדה זו צריכים להיות מרוכזים כל העניינים. על דברים שתמצאו לנכון לספר לראשי התנועות - תעשו זאת. מאידך תתקיים הועדה של כל התנועות החלוציות והנוער, אשר על הקמתה הודיעו לנו כל ראשי התנועות... הועדה הזאת של הנוער תקבל מהועדה המרכזית שלכם את האמצעים שנעביר אליכם למטרת העזרה לפליטים ולתנועות המקומיות אצלכם... היה חשוב שמישהו מכם, כחבר הועדה המרכזית, יהיה גם כן בועדה הזאת של התנועות החלוציות.⁷⁹

המשמעות היא שחברי הועדה החלוצית, שנבחרה לאחרונה בבודאפשט, לא יוכלו להיות חלק אינטגרלי מועדת העזרה וההצלה בבודאפשט. חברי ה"איחוד" ימשיכו להיות חברי ועדת ההצלה, ומעתה היא תיקרא: "הועדה המרכזית" לענייני העזרה וההצלה, בתוספת ד"ר אוטו קומוי, מנהיג התנועה הציונית בהונגריה. לצידם תיפעל ועדת החלוצים שתקבל את הכסף מקושטא דרך הועדה המרכזית. חברי הועדה המרכזית התבקשו לצרף לועדת החלוצים את אחד מחבריה. מאוחר יותר ינקבו בשמו של קסטנר. זכות הועדה להשמיע אינפורמציה סלקטיבית באוזני ראשי התנועות שרירה וקיימת, באישור ועדת ההצלה בקושטא, ובניגוד גמור לרוח המכתבים ולתוכנם, שנשלחו על ידם לכל ראשי התנועות בעבר. מדוע לא הפכה הועדה החלוצית להיות חלק מהועדה המרכזית? יתכן כי תוספת של שמונה חברים לפורום המחתרת, הדורש סודיות וגמישות הרתיעה, ואולי בקושטא הבינו, שתוספת החברים, תוציא משליטתם ומשליטת אנשי ה"איחוד" ההונגרי את השליטה בכספים ובהכוונת הפעילות על פי רצונם. הכותבים שלחו כסף, 14000 סטפנים והורו להם על אופן החלוקה. המשך המכתב בעל מסר כפול - סותר: "אנו שוב באים ומדגישים לכם כי הסכומים לעזרה באים מכל שדרות הישוב בארץ ומשום כך צריך את הסכומים הכלליים לחלק לפי מפתח הזה. ולכן הכרחי כי בועדה הכללית שלכם ישתתף הד"ר קומוי בחלוקה. כך נמנע תביעות שונות הבאות מן הארץ". ובהמשך הוסיפו: "צר לנו מאד שבין האנשים המובאים ישנם רק מעטים אנשי תנועה. (הדגשה שלי) אולם כבר הבענו בפניכם את דעתנו כי במובן ההצלה מצביה צריך להביא את כל מי אשר אפשר להוציא משם".⁸⁰ וניה ובאדר ברכו את ראשי התנועות החלוציות על הקמת הועדה החלוצית, ובקשו כי אל חברי ועדת החלוצים יצטרף קסטנר.⁸¹ דב וייס הגיב על השינוי שנכפה עליהם:

נוצרה כאן סוף סוף לפני כמה שבועות עזרה משותפת של כל התנועות והמפלגות, ... שלשום הגיעה הנה הוראה, בסיבות בלתי מובנות לנו לגמרי ולפיה מגבילים את סמכות הועדה הנ"ל ומעבירים אותה לידי ועדה חדשה, ועדה מרכזית שחבריה כולם ממפלגה אחת, מפלגת ה"איחוד" (אשר) נקבעו בשמות בהוראת הנ"ל... אופן זה, אשר לפיו אנחנו תלויים ברצונם הטוב של האחרים, אין הדרך הארגונית הנכונה בפעולת רבת אחריות כזאת והיא דורשת בדיקה יסודית.⁸²

למרות ביקורתם, הודיע דב וייס כי תנועתו תשתתף בעבודת הועדה בהרכב החד מפלגתי.⁸³ ואילו יוסף באומר, נציג ה"שומר הצעיר", הטיח בשליח תנועתו, מנחם באדר: "...משתוממים על חתימתך על המכתב המבקש לשנות את הרכב הועדה. באנו לידי החלטה שעליכם לבטל את ההצעה של יצירת ועדה חדשה."⁸⁴ האם ברלס היה מודע למאבקים הפוליטיים בהונגריה, ולהוראות שבאו מחברי ועדת ההצלה בקושטא? האם זו יוזמה עצמאית של חברי הועדה בקושטא, או בהוראה שהגיעה מן הישוב בארץ? ב-18.8.43 הודיעו בראנד וקסטנר כי קסטנר מונה להיות יושב ראש ועדת ההצלה, לאחר שקומי שימש בתפקיד של יושב ראש הועדה הזמנית עד לפני חודשיים, ובשל הסכנה, כך טענו, ויתר על התפקיד. כן דיווחו כי הועדה אורגנה מחדש וחברים בה שפרינגמן, בראנד ונציג מכל תנועה. סילאג'י סרב, לדבריהם, להיות חבר הועדה ומ"שומר הצעיר" משתתף נציג הפליטים (יוסף באומר).⁸⁵ היה זה דיווח כוזב. כך ביקשו, מן הסתם, להסיר מהם את הלחץ שהופעל עליהם מקושטא ומנציגי התנועות שישבו בה. נציגי התנועות, המקומיות והפליטים, היו חברים בוועדת ההצלה אך רק במידה מוגבלת, וזאת כדי לא לאבד לחלוטין את הקשר עם קושטא, לאחר שנשללה מהם האפשרות לקבל אינפורמציה על הכספים שהתקבלו ופיקוח על חלוקתם. יוסף באומר, הנציג בוועדת ההצלה מטעם החלוצים, כתב לבאדר:

מאז נוסדה הועדה הננו מתכים על הרצאה מקיפה על הפיננסים מאת שפרינגמן. רצינו סוף סוף לדעת אלו כספים הגיעו עד עתה ולשם מה הוציאו אותם, אלו כספים נמצאים עוד אצלנו ועל מה עלינו לשאת בעול האחריות. הרצאה כזאת עד היום לא שמענו, תמיד דברו על הסכומים רק "בערך".... מאז נוסדה הועדה השתדלנו להשיג אצל יואל עבודה שיטתית, תכנית עבודה המתאימה לאפשרויותנו וליכולתנו הממשית.... למרות שהשתתפתי בוועדה זו גורמת לי גועל נפש, אני מודיעך שאין בדעתי לעזוב אותה והננו מוכנים לעבוד בה גם הלאה.⁸⁶

באומר נבחר להיות המבקר בוועדת ההצלה אך שפרינגמן מעולם לא מסר לו פרטים, בטענה שהוא לא מנהל חשבונות.⁸⁷ כדי לרצות, במידת מה, את חברי הועדה החלוצית הכועסים, באה בקשה מקושטא אל ה"ועדה המרכזית" (שכאמור, מורכבת מחברי ה"איחוד") לצרף נציג שייצג את כל התנועות החלוציות בוועדה המרכזית.⁸⁸ יותר מאוחר יבקשו שיהיה זה קורניאנסקי או אלי שאיו, אנשי ה"איחוד".⁸⁹ יואל בראנד הודיע לקושטא ב-8.9.43 כי לוועדה המרכזית הצטרפו אוטו קומי, אויגן פרנקל ("מזרחי") וצבי סילאג'י (ה"שומר הצעיר").⁹⁰ אך על פי המכתב מ-25.9.43 ועל פי מכתבו של רוט מ-17.10.43, ניתן ללמוד שהצטרפות נציגי התנועות החלוציות לוועדה, טרם התרחשה. כנראה שמכבש הלחצים שהופעל מן הארץ ומבודאפשט לא הניח לוניה ובאדר להשאיר את מבנה הועדה המרכזית - כועדה חד מפלגתית, ואלו נאלצו שוב לקרוא לשיתוף ועדת החלוצים בחלוקת הכסף. במכתב בלתי חתום אל חברי ה"איחוד" כתבו ב-25.9.43:

אתם מוכרחים סוף סוף להקים את הועדה של כל הזרמים לעינייני העזרה וההצלה. לא יתכן כי רק מפלגתנו תהיה היחידה העוסקת בכל העיניינים האלו. מגיעות תלונות בלתי פוסקות מהמוסדות בארץ וגם מראשי ה"מזרחי" וה"שוה"צ" אצלכם. אין אני אומר לכם שעל כל העיניינים צריכים כולם לדעת. אבל על אופן חלוקת העזרה וחתימה על קבלת

הסכומים מוכרחה להיות ע"י כל חברי הועדה המורכבת מכל הזרמים. אין לערב את הועדה הכללית עם הועדה לענייני הנוער והחלוצים. הועדה היא צריכה לפעול באופן נפרד, והיא תקבל את תקציבה לחוד.

חברי הועדה המרכזית יהיו אנשי ה"איחוד", נציג הועדה המרכזית בועדת החלוצים יהיה איש ה"איחוד" (קסטנר), ונציג ועדת החלוצים בועדה המרכזית יהיה גם איש ה"איחוד" (קורניאנסקי או שאיו). בכך ביקשו להבטיח את שליטתם המוחלטת בועדה המרכזית ובעדה המזינה אותה. ביד אחת כתבו אנשי ועדת ההצלה בקושטא לאנשי ה"איחוד" בהונגריה, לכבוש כל עמדה למען התנועה, כך שנציגות "ארץ ישראל העובדת" לא תיגרע מן המסגרות השולטות והקובעות. ביד שניה כתבו לשאר התנועות, באופן ממלכתי, תוך שימוש ברטוריקה של "כלל ישראל" ו"כלל הישוב", לחדול מן הסכסוכים. כעבור כשבוע כתבו מבודאפשט לקושטא על הקמתה של הועדה המרכזית בהרכב המיוחל, ובה נציגות מכל התנועות:

ברוח הנחיותיכם שינינו את הועדה המרכזית והיא כוללת עתה ... חבר אחד מכל ארבע מפלגות הקיימות כאן, דב וייס (מזרחי) בתור נציג הועדה החלוצית, חוץ מזה: יואל (יתכן שהכוונה לאליעזר) אונגר (מזרחי), קורניאנסקי (איחוד) , עוזיאל (כלל ציונים) ונשיא הארגון הציוני (קומוי – כלל ציונים). הועדה המרכזית המורכבת כך ממלאת את התפקיד של האינסטנציה הציונית העליונה בכל שאלות העזרה והצלה. ... ליד הועדה המרכזית, נמצאת כועדה עצמאית הועדה החלוצית...⁹¹

אך ועדה בהרכב זה לא קמה. האם היה משא ומתן שלא הביא בסופו של דבר להקמת הועדה, או שמא דיווחו באופן כוזב, כדי להפיג את הלחץ שהופעל עליהם? הטענות המשיכו להגיע. מנהיגי ה"כלל ציונים", בני הברית הפוליטית של ה"איחוד", האשימו את ה"איחוד", בחוסר שיתוף פעולה ובאי אמון.⁹² זיגפריד רוט ועוזיאל ליכטנברג (פליט פולני) התלוננו בפני לשכת הקשר בקושטא שידאגו כי כספם המגיע להם, לא ימסר לחברי מפא"י לאור ניסיונם הלא נעים עמם. "מטעם זה טוב שיש לנו קשר ספרטי ולא דרך שמואל שפרינגמן."⁹³

כעבור כחודש וחצי, ב- 18.12.43 כתבו יוסף באומר, אלי שאיו ודב וייס כי היחסים שלהם עם הועדה המרכזית סודרו דרך השתתפותו של דב וייס בעבודתם.⁹⁴ מכאן משתמע כי הועדה המרכזית בהרכב נציגי כל התנועות, שעל הקמתה דיווחו ב- 1.10.43, עדין לא החלה לעבוד בסוף שנת 1943. נציג החלוצים בועדה המרכזית שנבחר היה דב וייס, בניגוד להמלצת ועדת ההצלה בקושטא, על קורניאנסקי או אלי שאיו. עדות מסוימת לאי הנחת שהיתה צפויה לאנשי ועדת ההצלה, בצרופו של וייס, כנציג החלוצים בועדה המרכזית של ועדת ההצלה, התבטא בדין וחשבון שערך, ובו מסר לקושטא שעל יסוד דין וחשבון שנתן שפרינגמן בקשר לעבודת הועדה המרכזית, נותר פער של 13 אלף (לא מצויין מה) בהנהלת החשבונות והטיל על הועדה המרכזית לבדוק זאת.⁹⁵

ב - 20.1.44, הגיע לראשונה, מכתב החתום בחתימותיהם של קומוי, רוט, דב וייס, קסטנר, באומר, בראנד, רוזנברג ובו הודיעו על הרכבתה של הועדה המרכזית: יושב ראש - קומוי, יושב ראש בפועל - קסטנר, מזכיר - דב וייס. חברים: אויגן פרנקל ("מזרחי"), רוזנברג ("שומר הצעיר"), זיגפריד רוט ועוזיאל ליכטנברג ("ציונים כללים"), יושקו באומר ("שומר הצעיר"), יואל בראנד, ד"ר שוויגר ושמואל שפרינגמן ("איחוד").

את קבלת הכסף רשאים לאשר קומי, קאסטנר ובראנד. על מכתבים יוצאים יחתמו כל חברי הועדה.⁹⁶ אך למרות ההודעה המשותפת המלווה בחתימותיהם של נציגי התנועות, ועדה מייצגת עדין לא קמה! בסוף ינואר 1944 עלו שפרינגמן וקורניאנסקי לארץ ישראל, ו ב-19 בפברואר עלו, בין השאר, דב וייס, יוסף באומר, עוזיאל ליכטנברג, מי שהיו גדולי הלוחמים לשינוי הרכב ועדת ההצלה בבודאפשט. ניתן היה לצפות שהרוחות תרגענה בעקבות עזיבתם, אך 22.2.44- התקבל מכתב קצר רוח מקושטא אל אנשי ה"איחוד" ההונגרי, עם הבקשות החוזרות שקומי ונציגי התנועות יחתמו על קבלת הכספים וכן: "...בכל לשון של בקשה אנו מבקשים ש(ב)כל התנועות (למען) ימסרו את המכתבים. כך הגיע השליח האחרון ולא הביא אף מכתב מהשוה"צ, הנוער הציוני והפוהמ"ז. דבר זה גורם התמרמרות כאן בארץ...". באותה נשימה המשיכו אנשי קושטא להדגיש בפני חבריהם: "...אין אנו מעוניינים להוציא את מפעל העזרה מידי ההסתדרות הציונית (קומי – א.ג.) ומיד "ארץ ישראל העובדת"⁹⁷.

לפי יוסף באומר: "לא היה צורך לשכנענו להשתתף בועדת העזרה וההצלה, אבל לא היינו עושי רצונה של השלוחה המפא"ת בבודאפשט, ... הם לא שיתפו אותנו... קומי מעולם לא הוזמן להיות חבר בועדה. בהכירי את הנפשות הפועלות הם גם לא היו מקדמים בברכה את חברותו של אוטו קומי בועדה."⁹⁸

באיזו מידה הובא דבר קיומה של ועדת העזרה וההצלה בקושטא, כנציגת היישוב, אל מנהיגי היהדות ההונגרית? בשנת 1943 הכיר פרוידיגר, ראש הקהילה האורתודוקסית בבודאפשט, את קסטנר בקשר לעבודות הצלה. הלה נשאל, במשפט גרינוולד – קסטנר, האם ידע על קיומה של הועדה בהונגריה. פרוידיגר: "לא. שמעתי את השם "ועד ההצלה" בפעם הראשונה בהיותי בבוקרסט כשחברי ועד ההצלה מאיסטנבול באו לבוקרסט. (אוגוסט 1944).

שאלה: כלומר אתם לא ידעתם על איזו ועדה רשמית.

תשובה: לא היתה ועדה רשמית.⁹⁹

משה קראוס טען שלא ידע על פעילותה של הועדה בקושטא אלא לאחר חודשים שהחלה לפעול. לדבריו, יום אחד הודיע לו שפרינגמן שהוא מקבל מזמן לזמן סכומי כסף לטובת הפליטים הסלובקים בהונגריה. קראוס וחבריו לועדה לא ידעו האם זה כסף שמקורו בהסתדרות, בסוכנות או מפלגה. באמצעים שונים ניסו לברר פרטים באיסטנבול, ואז נודע להם על דבר קיומה של ועדת הצלה מסודרת שיושבת באיסטנבול, באופן בילתי רשמי. הועדה הארצישראלית כינסה מספר ישיבות ואליהם הזמינו את שפרינגמן, קסטנר ובראנד. בישיבות תבעו מהם שיסכימו לייסד ועדה משותפת לכל המפלגות, כפי שזה היה נהוג בכל הועדות הציוניות שהיו קיימות באותה עת בהונגריה. השלושה סירבו. לדברי קראוס, ועדת המשד הארצישראלית ביקשה מקומי, כידידו של קסטנר, להשפיע וללחוץ עליו להקמת ועדה פולטית ייצוגית. קומי הסביר לחבריו כי ניסה ולחץ, אך נכשל ומכאן והלאה לא יקבל עליו להשתדל יותר. לאחר שקומי נכשל במלאכת השיכנוע, הוא הציע לקומי שיקרא לידידו הטוב של קסטנר, ד"ר מרטון, מקולוז'וואר לבודאפשט, ואולי הוא יצליח להשפיע על קסטנר. ד"ר מרטון בא באופן מיוחד לכך לבודאפשט, יום או יומיים לפני הכיבוש הגרמני, שוחח עמו מספר שעות ולחץ על קסטנר לשנות את דרכו, אך גם הוא לא הצליח. על כשלונו במשימה דיווח ד"ר מרטון לקומי ולקראוס.¹⁰⁰

מערכת סבוכה זו שבין ועדת ההצלה בקושטא, ועד ההצלה בהונגריה והפליטים החלוצים ניזונה מן הלחצים שבהם היו נתונים מנהיגי כל התנועות אשר נתבקשו, באופן טבעי, לקדם את ענייני קבוצות האינטרסים שלהם. במערכת לחצים זו היתה יד מפלגות השמאל על העליונה. המוטיבציה המרכזית של השמאל הארצישראלי, באמצעות נציגיו בקושטא, היתה לבצר את שלטונם ולהביא לשליטתו הביילעדית על

מוקדי הכח בהונגריה, הארץ שחשיבותה גדלה מאד בשל חיסול היהדות בארצות הסובבות. וניה ובאדר סייעו, יותר מכל, להשליט את אנשי מפא"י על כל העזרה שהוזרמה מצד הישוב להונגריה. ביטוי נוסף לרצון לשמור לעצמם את כל מרכזי הכח היה העמדתו של משה שוויגר, איש ה"איחוד" ההונגרי, בראש ועדת ההגנה בפברואר 1944.¹⁰¹ משה שוויגר העיד במשפט קסטנר – גרינוולד, כי היה חסר כל ניסיון צבאי וארגוני בכדי לעמוד בראש מסגרת צבאית. כך גם עמיתו, יואל בראנד, העיד כי מינויו התקבל בפליאה על ידי חברי ה"איחוד".¹⁰²

ההוראה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי

ההחלטות במשרד הארצישראלי התקבלו על ידי נשיאות המשרד, שהורכבה מארבעה באי כח של ארבעת התנועות. פעמים רבות אי אפשר היה לקבל החלטה, בשל תיקו פוליטי, ולכן הובאו להכרעה במסגרת ועדת המשרד הארצישראלי, שהורכבה לפי תוצאות ההצבעה לקונגרס הציוני ב-1939. ההרכב של המשרד הארצישראלי כלל בשלב מסויים: ארבעה נציגים ל"מזרחי", שלושה נציגים ל"שומר הצעיר", שלושה נציגים ל"ציונים הכלליים", נציג אחד ל"איחוד". המפתח לחלוקת העליה דרך הונגריה היה בהתחלה: 42% למזרחי, 27% להשוה"צ, 19% לכלל ציונים ו-12% לאיחוד. כעבור זמן ניכר מהמזרחי 2% והוסיפו ל"איחוד". למזרחי נשארו אפוא 40% ולאחוד היו 14%.¹⁰³ ההרכב היה למורת אנשי ה"איחוד" והם פנו לארץ להתערב למען שינויו.¹⁰⁴

שפרינגמן ושוויגר התלוננו על עבודת היחיד של קראוס במשרד הארץ ועל שרירות ליבו. תלונות אנשי ה"איחוד" הופנו אל מנהיגים בארץ, בעיקר אל אליהו דובקין.¹⁰⁵ לכן ביקשו לארגן מחדש את המשרד הארצישראלי.¹⁰⁶ כדי לחזק את טענותיו נגד קראוס שלח שפרינגמן לקושטא תכתובת בין קראוס ופרייברגר, ראש הקהילה בזאגרב, אודות כשלון יציאת ילדי זאגרב דרך בודאפשט, ובו הוכיח שקראוס מותקף לא רק בעיניינים מפלגתיים והוא לא ראוי לאמון שהוא מקבל מברלס. שפרינגמן הציע, על כן, את השניים הבאים במשרד הארצישראלי: למנות איש "איחוד" (משה שוויגר) כנשיא, לפטר את סילאג', מנהיג ה"שומר הצעיר" ההונגרי, מן הנשיאות של המשרד ולהושיב תחתיו איש "איחוד" אחר (יואל בראנד), ולבסוף לשנות את אופן חלוקת הרישיונות, שהיתה מבוססת עד אז על יחסי הכוחות הפוליטיים משנת 1939, ולחלקם באופן שווה בין ארבעת התנועות.¹⁰⁷ הצידוק לשינוי הרכב הועדה היה שמסיפוח השטחים להונגריה הוכפל המחנה הציוני ההונגרי. המערכת הפוליטית אשר הציבה את ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" מצד אחד ואת "איחוד" מפא"י ו"הציונים הכלליים" מצד שני, נוצרה מתוך יחסים במשרד הארצישראלי המבוססים על תוצאות הבחירות אשר לא שיקפו אחרי 1940 את מה שהתרחש במציאות, ובפרט לא את ההתפלגות התנועתית בין הפליטים אשר היו האוביקט העיקרי לכל הפעולות הציוניות.¹⁰⁸ תלונות "האיחוד" עד סיפוח השטחים להונגריה, התרכזו בעיקר במשה קראוס, המנהל באופן שרירותי ועל דעתו את המשרד. עתה נוספה הטענה כי יחסי הכוחות שונו בעקבות הסיפוחים ובוא הפליטים. טענה זו תהפוך להיות מרכזית ובעלת משקל ותמצא אוזן קשבת אצל וניה הדרי ומנחם באדר, חברי "ארץ ישראל- העובדת" וחברי ועדת ההצלה בקושטא, וכן אצל דובקין וקפלן מנהיגי מפא"י בארץ ישראל.

וניה, באדר ושינד נענו לתביעת חבריהם והבטיחו את מינויו של איש "איחוד" כשווה במעמדו למשה קראוס.¹⁰⁹ במרס 1943 שהה קפלן בקושטא כדי לטפל במימוש 25000 רישיונות עליה מאירופה, ומתוכם 5000 רישיונות עליה שנועדו לילדים מארצות הבלקן. הוא ניצל את שהותו לברר גם את נושא המשרד הארצישראלי בבודאפשט. יחד עם חברי ועדת ההצלה בקושטא, גיבשו את מדיניותם ושלחו לבודאפשט

לביצוע. קפלן פנה אל אוטו קומוי והורה לו לשנות את מבנה המשרד הארצישראלי, כך שאל קראוס יצטרפו עוד שני אנשים בעלי זכות ועמדה שווה כמנהלי המשרד. "הגיעו לאוזננו תלונות הקורעות לב מזאגרב ומסלובקיה על המשרד א"י שלכם. בשים לב לכל זה נתתי הוראה לקיום משרד א"י אצלכם בו ישתתפו מלבד קראוס בא כח של "א"י העובדת ובא כח של ה"ציונים הכלליים". לשלושתכם זכות שווה בהכרעות ובהחלטות של משרד זה.¹¹⁰ השינוי שביקש קפלן לבצע במשרד הארצישראלי היה חריגה מתקנון המשרד בכך שנתן לכל שלוש התנועות זכות שווה במעמד מנהל המשרד. המשרד הארצישראלי היה גוף פוליטי במהותו, האמור לשקף את יחסי הכוחות הפוליטיים של התנועה הציונית המקומית, ועל פיהם לקיים עליה. תביעת ה"איחוד" לחלק את הכסף של ועדת העזרה וההצלה, לפי יחסי הכוחות, ולא לחלק באופן שיויוני בין כל התנועות, היתה שונה מתביעתם מן המשרד הארצישראלי. הם ביקשו חלוקת רישיונות שיויונית ועמדה שווה בניהול המשרד הארצישראלי, במקום שכוחם היה קטן, וזאת בניגוד לתביעתם לחלוקה יחסית של הכסף בוועדת ההצלה, שם כח שליטתם היה מלא. מנחם באדר, נציג ה"שומר הצעיר" בקושטא היה שותף לתביעה לשנות את מבנה המשרד הארצישראלי (12.3.43) בניגוד גמור לעמדת חברי תנועתו בהונגריה, אשר התנגדו לתביעה זו מכל וכל. במכתב לארץ הסביר את פשר הסתירה:

צבי סילאג'י מגזים בהלל שלו על קראוס. והד לביקורת תמצאו במכתב של יושקו (באומר). לא הצעתי להם פשרה במשרד א"י, הצעתי להם להחזיק מעמד במקום זה, אולם עליהם לשמור על עצמם מכנופיות יתר עם קרויוס (קראוס). דרשתי מהם, להשתתף בוועד המחלק את העזרה ושומר על קשר אתנו וכאן עלי להתפלא מדוע הם כה מתעקשים....¹¹¹

באדר התקשה להבין מדוע אנשי תנועתו בהונגריה נמצאים בקשר קואליציוני עם קראוס ומדוע אינם מצטרפים לוועדה המרכזית. היחסים שהתפתחו בין חברי ה"שומר הצעיר" וה"מזרחי" בהונגריה היו זרים וביילתי נסבלים בעיני איש ה"שומר הצעיר" הארצישראלי, סימלה של החילוניות הסוציאליסטית, האנטי דתית. חודשיים לאחר שקפלן תבע את השינוי במבנה המשרד הארצישראלי השינוי טרם בוצע.¹¹² קראוס בשיתוף מפלגתו, ה"מזרחי", ובת בריתו הקואליציונית ה"שומר הצעיר", סרבו לציית להוראה שבאה ממוסדות הישוב בארץ, אשר להם היו כפופים.

יוסף באומר נכנס בקרבת חודש יולי 1943 לשמש כחבר בוועדת המשרד הארצישראלי בבודפשט במקומו של מנהיג ה"שומר הצעיר" ההונגרי הותיק, סילאג'י. לדברי באומר, הרקע לכך היתה ביקורת קשה של חבריו לתנועה על כך שהעדיף לוותר על סרטיפיקט המיועד ל"השומר הצעיר" בעבור כסף למען התנועה. הוא הודח על ידי בוגרי התנועה ההונגרית גם מפני שהיו לו יחסים טובים מידי עם קראוס.¹¹³ בכך הפך יוסף באומר, לראשונה, למנהיג פליטים שייצג במשרד הארצישראלי את תנועת "שומר הצעיר" המקומית ההונגרית. הוא שימש בתפקיד זה כ-7 חודשים. כאשר התאפשרה עליתו לארץ ב-19 בפברואר 1944, הוא כתב לצבי פלדי מסלובקיה שיבוא להחליפו. רפי ואלפן לא היו מוכרים לבאומר. באומר התבקש על ידי מנחם באדר ווניה הדרי לבקש ממחליפו לפרק את הקשר שהיה קיים בהונגריה בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר". לדברי באומר, הוא לא עשה זאת, אלא רק אמר למחליפו, רפי בנשלום, לעשות כראות עיניו.¹¹⁴ מקושטא כתבו: "עם בואם (עליהם) של חברים מכל התנועות שהיו אצלכם "לוחמים" גדולים אני מקווה לסדר את הסיכסוכים ולסיים את השידוך בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" למען יוצר גוש אמיתי של "א"י העובדת" יחד עם ה"שומר הצעיר".¹¹⁵ ואכן רפי בנשלום, בדרכו החדשה, קיבל את הקו שבו רצו זמן כה רב ועדות ההצלה בקושטא ובהונגריה, ומוסדות השמאל בארץ ישראל. הוא החל את

תפקידו במשרד הארצישראלי, כנציג ה"שומר הצעיר". בתפקיד זה שימש כחודש ימים, עד כניסת הגרמנים להונגריה במרס 1944. לדבריו: "איך שקיבלתי ירושה זו (הקואליציה בין המזרחי והשומר הצעיר – א.ג.) לא התלהבתי מזה ולא פיתחתי את זה והגענו לסטאטוס קוו אחר של שיתוף פעולה בין ה"שומר הצעיר", "מכבי-הצעיר", "דרור- הבונים" - מפלגות השמאל.¹¹⁶ בן גוריון התייחס לאי שיתוף הפעולה בהונגריה באחת מועידות ההסתדרות בנגחו את ה"שומר הצעיר", המשמש אופוזיציה למפא"י בהונגריה.¹¹⁷

ד. חידוש העליה – ילדי קרפטורוס וטרנסילבניה, ברטיסלבה וזאגרב.

כזכור, פסקה העליה מהונגריה ביוני 1941 לתקופה של כשנה ושמונה חודשים, והתחדשה בחודש דצמבר 1942 -ינואר 1943, כאשר יצאה קבוצת ילדים ראשונה. ליציאה קדם משא ומתן מורכב בין גורמים רבים.¹¹⁸ הקבוצה הראשונה הגיעה לחיפה ב- 19.1.43. היא מנתה 50 נערים ונערות רובם פליטים. על בואם לארץ דווח:

הרכב הקבוצה ... לפי הארצות: פולין - 8, סלובקיה - למעלה ממחצית והשאר מהשטח שצורף להונגריה ומהונגריה הישנה. כמה מהילדים מפולין ומסלובקיה הגיעו רק בחודשים האחרונים ע"י גניבת הגבול ברגל וכו'. הילדים ברובם היו אסורים בהונגריה בהיותם פליטים מארצות אחרות. הילדים נבחרו לפי מידת הסכנה הצפויה להם. זה נעשה ע"י קראוס מהמשרד הא"י בכודאפשט, בניגוד לדעתם של אנשי הונגריה שרצו שהילדים מהונגריה יעלו על פי הרישיונות שהוקצבו להונגריה...¹¹⁹

עלית הילדים הראשונה גררה תלונות שונות על קראוס. אנשי הונגריה כעסו שנלקחה מהם מכסת הילדים השייכת להם, וניתנה לילדי הפליטים. אנשי ה"איחוד" התלוננו כי קראוס העלה ילדים ללא שייכות לתנועה הציונית ובעיקר דתיים, 22 מ"בני עקיבא" ורק 20 מכל התנועות של ה"חלוקין" הכללי, ועל כי סחר בכספים באופן מעורר חשד.¹²⁰ ד"ר נלקין, מנהל השיירה הראשונה, הדף את הטענות: "שומע אני על דבר חתירות נגד קראוס המתנהלות כאן... ידוע לי על דבר סכומי כסף שהח' קראוס מקבל אולם דבר זה נעשה באופן רישמי...אם לצורך הוצאות של העולה ואם לצורך הוצאות של עולים כאלה שאין להם האמצעים הדרושים...¹²¹ הקבוצה השניה בת 72 ילדים יצאה ב- 9.2.43, בתוכה נכללו 11 ילדי זאגרב שנותרו מתוך ה- 50 שהוקצבו להם רישיונות.¹²² וניה הדרי דיווח לארץ על בואם :

בואם של 72 הילדים עובדה מעודדת...בקבוצה ישנם 11 ילדים מזאגרב ... כן נמצאים ילדים מוינה ומברלין שהצליחו לברוח להונגריה לפני שלושה חודשים. ילד אחד שברח מורשה לפני 4 חודשים. אחדים הגיעו לפני חודשים אחדים מלבוב, מסטניסלב, קרקאו ... המילים הראשונות בפגישתי הבוקר...לא נשכח על שהתכחשתם אלינו במשך שלוש שנים. איפה הייתם ? אם לא היתה לתנועה בארץ אפשרות של עזרה כספית מדוע לא הגיעו אלינו דברי העידוד שלכם ? בליבי ידעתי: "אין לארץ תשובה על כך...."¹²³

בעת ההכנות לעלית הילדים השניה הפעילו אנשי קרפטורוס וטרנסילבניה לחץ, לאחר שניפגעו מהרכב העליה הראשונה, שלדעתם לא כללה ילדים משטחם בכמות הראויה.¹²⁴

מנהל המשרד הארצישראלי בברטיסלבה, ליאו רוזנטל דרש להבטיח את יציאת ילדי ברטיסלבה דרך המשרד הארצישראלי בבודאפשט במכסימום האפשרי. רוזנטל התלונן בפני נתן שוואלב על קראוס כי ילדים סלובקים לא יצורפו לקבוצת הילדים השניה העומדת לצאת. על כך השיבו וניה ובאדר לנתן שוואלב: " ... אין לעלות על הדעת כי היו (ילדי רוזנטל – א.ג.) מספיקים להגיע להונגריה עד שהקבוצה, זו בת ה- 72 ילדים תצא. כל דחיה של יציאתם דוחה את זמן הוצאתם של ילדי רומניה...." ¹²⁵. אנשי ה"איחוד" ההונגרי המשיכו להתלונן על קראוס והועדה הארצישראלית שאינם מתחשבים באנשי ה"חלונ" וילדי סלובקיה. ¹²⁶ אל תלונות אנשי קרפטורוס, טרנסילבניה, סלובקיה וה"איחוד" הצטרפה זעקת ילדי זאגרב. בזאגרב התקיימה קהילה מפוארת, אך בשנת 1942 נותרו בה יהודים ספורים. בראש הקהילה עמדו ד"ר שלום פראייברגר וד"ר הוגו כהן. מנהיגים אלה סברו כי יש לחלץ לפחות את הילדים מסכנת כיליון, ועל כן פנו למשרד הארצישראלי בבודאפשט, ומשם ענו להם כי אכן קיימת אפשרות שזאגרב תקבל 50 רישיונות עליה לילדים בגילאים 10-16. בשלב זה החל תהליך מסובך, מייגע ומלא סכנות, למימוש העליה. בנוסף לאישור הכניסה לארץ ישראל היה צורך באשרת יציאה מקרואטיה ובאשרות מעבר מכל הארצות שדרכן היה על הילדים לעבור (הונגריה, רומניה, בולגריה, טורקיה). המבקשים נדרשו למסור פרטים מלאים, הבקשות הוצגו לעיון השלטונות המקומיים ואחר כך נשלחו לג'נבה או לקושטא ומשם לירושלים, שם דנה ממשלת המנדט בכל שם ושם. הרשימות שאושרו נשלחו ללונדון לאישור נוסף, ומשם לשוויץ (שייצגה את בריטניה בשטחי הכיבוש) ומשם לגרמניה... ¹²⁷ אנשי ה"איחוד" ההונגרי, כמו גם ג' ני לאבל בספרה, תלו האשמות קשות בקראוס כמי שחיבל בעלית ילדי זאגרב:

הוא (קראוס – א.ג.) הערים עליהם קשיים, לא הגיב כלל או הכחיש וטשטש עובדות. הם התאכזבו קשות והטיחו, כי נטשו אותם בימים הקשים ביותר ורק לאחר הפצרות רבות הואיל קראוס בטובו לענות.... מהרשימה הקרואטית בת - 86 ילדים ו- 10 מלוויים נותרו ... 11 הילדים בלבד. כל מחאותיה של קהילת זאגרב לא הואילו, וב- 7.2.43 יצאו 11 הילדים המאושרים ברכבת להונגריה. היתה זו אחת הפעולות האחרונות שקהילת זאגרב המגומדת הצליחה לבצע. ¹²⁸

רפי בנשלום העיד: "לקראוס הורו להעלות קבוצת ילדים מיוגוסלביה כדי להצילם מהשמדה, אך הוא משך את זה עד שהושמדו. קראוס לא נתן לעלות לאף יוגוסלבי..." ¹²⁹ על אף שלא עלה בידי להבין את שרשרת האירועים בשלמותה, הרי התיאורים של זדון, שרירות לב ועזות מצח, בהם נהג קראוס, אינם משקפים את האמת, כפי שעולה מן המכתבים המקוטעים, מארכיונו של אוטו קומוי. ב- 14.10.42 כתבו ד"ר פרייברגר וד"ר קון לברלס כי בזאגרב נשארו 34 ילדים בגילים 7 - 16 המתאימים למשלוח. לדבריהם, עוד לפני חודשיים פנה הרב הראשי של זאגרב לכס הקדוש להשיג דרך הנונציטורים בבודאפשט, בוקרסט וסופיה ויזות מעבר אצל השלטונות ההם. אף הראו להם כי הנונציטוס בבודאפשט פנה למשרד החוץ ואלה הודיעו שהם מוכנים לאשר ויזות בשביל המשלוח. אך נודע להם שעד כה לא היתה פניה אל משרד החוץ לבקשת ויזות מעבר. הם ביקשו הוראה מברלס איך לנהוג. ¹³⁰ קראוס כתב לגולדין, מנהל המשרד הארצישראלי באנקרה, ב- 3.11.42 : כי יש בעיות גדולות עם הילדים של ריקי (יוגוסלביה). בקושי רב הוא השיג את ויזת המעבר הבולגרי, "ונשיג אותו גם להבא באותם התנאים עבור קבוצות נוספות. מצד שני לא התאפשר לנו להשיג אותה עבור הילדים של ריקי. עבור ילדים אלה צריך להגיש בקשה אצל ריקי וצריך לסדר את זה בו במקום ולצערנו זה לא נראה מבטיח לפי שאני מכיר את

המצב. " ולכן ביקש קראוס מגולדין לאפשר לו לנצל את האישורים והסרטיפיקטים שכבר נמצאים בידו עבור ילדי סלובקיה מאחר ואי אפשר לנצלם לטובת ילדי יוגוסלביה ובולגריה.¹³¹ בתשובתו ביקש ברלס מקראוס שיעשה כל מאמץ שהילדים מיוגוסלביה, שהיו אמורים לנסוע בקבוצה הראשונה ונשארו, יבואו לבודאפשט ויצטרפו אל קבוצת הילדים שאמורה לצאת: "... כן מבקש אותך להודיע לקהילת זאגרב שכל עוד קבוצת הילדים ההונגרית לא יצאה לדרך אין אפשרות להגיש רשימות אחרות.... הסידורים הפורמלים הדרושים כגון זיהוי, מתן ויזת מעבר טורקית וכו' יכולים להתבצע רק בבודאפשט"¹³² ב- 17.11.42 אישר ד"ר קון את קבלת מברקו של קראוס וממנו קיבלו מושג על משלוח הילדים מבודאפשט אך בהמשך תקף בחריפות את קראוס: "...לחלוטין לא מובן לנו מדוע קיבלנו תשובות על מכתבנו ומברקנו הדחופים מתאריך 23.10 למשרד הא"י רק אחרי שבועיים, וגם זאת אחרי דרישות מחודש (?). בשביל הטרנספורט שלנו יכול להיות הדבר כישלון של כל המפעל שהכנו בכל כך הרבה מאמצים והתרגשויות..."¹³³ כעבור כשבוע שלחו מכתב, מזאגרב לקראוס, המעיד על עומק הסבך הבירוקרטי, הנוגע ברשויות רבות ומסביר את תחושת התסכול:

מצד אחד אתה דורש מאתנו את רשימת 16 ילדים שנותרו מן הרשימה הקודמת שאושרה, בעוד שאתה מבטיח את אישורי הכניסה המקוריים משלטונות טורקיה, שכבר ביקשנו אותם חזר ובקש בדחיפות כמה פעמים, רק לאחר שתצא הקבוצה שלכם. הרי כמו שכבר הודענו לך גם במכתב, במברק ובטלפון - שבלי המסמך הזה אין באפשרותינו להשיג דבר קונקרטי אצל המוסדות הנוגעים בדבר כדי לקבל את הדרכונים. בזאת אנו מודיעים לך שנית ששלחנו לברלס על פי בקשתו כבר ביום 14.10 רשימה חדשה מתוקנת של הילדים ומלוויהם, ... לפיכך כנראה שלא בא בחשבון בינתיים- עד שברלס יסדר את העניינים- לשלוח את 15 הילדים שנותרו ברשימה הישנה....אנו מקבלים את הרושם הקשה, שבמקומות מסוימים לא ניתנת תשומת הלב הראוייה למשלוח הילדים שלנו..."¹³⁴

כעבור כחודש וחצי, ב- 12.1.43 שלחו ד"ר פרייברגר וד"ר הוגו כהן מכתב כועס אל קראוס: " לא ברור לנו מדוע אין אף פעם תשובה על כל שאלתנו ודחקנו. כבר עברו עתה תשעה חודשים מאז שהתחלנו לטפל בענין ילדנו. אחרי שהשגנו את ההסכמה העקרונית ממשרד הפנים שבכאן, מיום 16.4.42 לא יכולנו לעשות שום דבר יותר מבלי לקבל ממך את המסמכים הנוספים."¹³⁵ בשלב זה באה התערבותו של קומוי. אפשר שקראוס ביקש את התערבותו, לאחר שהבין כי דבריו מתקבלים בחוסר אמון בזאגרב. קומוי דרש בנחרצות מנשיא הקהילה בזאגרב להודיעו על שמות הילדים הנמצאים ברשימה המאושרת עד יום א', כי המשלוח הבא, של 72 ילדים, יצא בשבוע הבא, ועיכוב משלוח זה יעכב את יציאת הילדים מסופיה ובוקרשט. "מאד בלתי נעים ומביך יהיה בשבילי אם לא תוכל לנצל את ההזדמנות להעביר את הילדים שלך... דיחוי נוסף יגרום לזה, שהיינו צריכים להכניס פליטים אחרים, הנמצאים כבר בבודאפשט, לתוך הקבוצה הזאת."¹³⁶ מדבריו של קומוי משתמעת ביקורת על אנשי זאגרב הגורמים לעיכוב יציאת ילדיהם, והדבר תמוה לאור הביקורת שבאה מזאגרב. ב- 27.1.43 שלחו פרייברגר וכהן רשימה של 69 ילדים, 17 מלווים ושתי פעוטות לאוטוי קומוי ובקשו שיסדיר את עניינם.¹³⁷ קבוצת הילדים השניה יצאה מבודאפשט לארץ ב- 9.2.43 ובהם 11 ילדים מזאגרב. לא עלה בידי להבין את טיב הקשיים הפרוצדורליים והאחרים שעמדו בדרכה של הקבוצה.

ב- 12.3.43 טלגרפו פריברגר וכהן לברלס כי קיבלו הודעה מקראוס על אפשרות נסיעה ל- 15 ילדים בלבד ושני מלווים. הם דורשים שינתן אישור מידי לכל רשימת הילדים והמלווים, עם הוראות מפורשות לקראוס לביצוע.¹³⁸ אנשי זאגרב המשיכו למחות על כך שהקבוצה הראשונה של הילדים היא "כולה על חשבון מספרים שהוקצבו ליוגוסלביה וכי מעתה לא יהיו לנו בעתיד קבוצות נפרדות. ... אנחנו במצב המשול לרעב שתמיד מקבל פירורים כאשר שכנו השבע מתישב לסעודה"¹³⁹ ההכנות לנסיעה של הקבוצה השנייה, שלא תצא אל הפועל, המשיכו לעורר תיסכול¹⁴⁰: "בשום פנים לא נוכל להשלים עם הדעה כי מספר ילדנו צריך להיות תלוי במספר הילדים בבואפוט. ..."¹⁴¹ אנשי זאגרב דרשו את כל הרשימות שהוקצבו ליוגוסלביה עבורם, בשל מצבם הקשה יותר מכל קבוצת אוכלוסיה יהודית אחרת. העליה התחדשה רק כעבור כ-שבעה חודשים, באוקטובר 1943 עם תשע ויזות משפחה.

בחינת תגובתם של אנשי סלובקיה, הקרפטים וזאגרב מגלה כי אף קבוצת אוכלוסיה לא היתה מוכנה לוותר ולראות באחרת, כמי שנתונה בסכנה גדולה ממנה. כל המבקשים עליה חיו בתחושת סכנה מיידית המרחפת על חייהם ותבעו, לחצו ואיימו על המשרד הארצישראלי. על אלו נוספו הקשיים האוביקטיביים המיוחדים שהיו כרוכים ביציאה מיוגוסלביה. זאגרב לא הבינה את גודל הסבך הביורוקרטי ואת הלחצים שבו היה נתון המשרד הארצישראלי. אפשר ש קראוס נעדר יכולת להסביר לאנשים, שאינם שייכים לחוג הקרוב אליו, את הקשיים המורכבים בהם נתקל. אולי דיווח רצוף ומפורט היה מונע את תחושות הזעם, שרובם הם, כנראה, תוצאה של אי הבנת המציאות הסבוכה, ולא תוצאת החמצה או מחדל.

"תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד ארצישראלי שלכם"

כזכור, "תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד ארצישראלי שלכם" הביא את קפלן לתת את ההוראה לשינוי הרכב הנהלת המשרד הארצישראלי שבו ישתתפו מלבד קראוס גם בא כוח "ארץ ישראל - העובדת" ובא כוח של ה"ציונים הכלליים".¹⁴² על התלונות הרבות שהצטברו, בעקבות עלית שתי קבוצות הילדים, והדרישה לשינוי מבנה המשרד הארצישראלי הגיב סילאג'י במכתב נרגש:

חלוקת הרשימות של עלית הנוער נעשתה לפי הרגל ע"י נשיאות המשרד שבה מקום אחד לנו (ה"שוה"צ"), ל"כלל" ול"מזרחי". ... דוקא מיוזמתנו הוזמן חבר מ"דרור", עם זכות התייעצות. כל חלוקת הסרטיפיקטים נעשו פה אחד, בא כוח ה"דרור" לא מחא אף פעם. ... תכלית המלחמה אחרת היא לגמרי, שלטון יחיד במשרד א"י וגם מקומו של קרויס.... ומכיון (שבכל) ... עינייני העליה הבאה לא תכריע יותר הנשיאות, כי אם ועד המשרד, הנועד לזאת גם מצד הצורה. בועד הזה אין לה ל"דרור" אלא רק מקום יחיד (לפי היחס הקונגרסי), בתור תנועה (היא) תמיד חלשה... נוער, כמעט אין מאחוריה. ואת כל הסכסוך הקולני למען מטרות קטנוניות עוררו רק 3-4 מנהיגים זריזים....

א. קפלן כותב: הגיעו לאוזנו, תלונות זגרב וברטיסלבה, קורעות הלב. האשמה נוראה. אבל האם יכולה היתה בודאפשט לשלוח עליות נוספות חוץ מאלה של ה- 50 ושל ה- 72? האם היתה אפשרות ליותר? האם נשאר פה אף אחד מ- 12 הילדים ששלח אותו זאגרב? האם הרכבת העליה לא הראתה ש 99% של העולים היו פליטים סלובקים, פולנים וגרמנים? איה אם כן האנוכיות התנועתית? ואתה מנדל (מנחם באדר) הלא ראית גם בעצמך את שתי העליות, לא דברת עם העולים? ולמה לא היתה עליה שלישית וגם רביעית

כל זאת תדעו אתם בחוץ יותר.... חבר קרויס עבד במרץ רב ובשכל טוב והתגבר על קשיים פנימיים לא קטנים. חובה היא עלינו לענות בו עדות ישרה, ולא רק מפני היותו תמיד אי מפלגתי אלא מפני שהיה ידיד טוב ונאמן ל"שוה"צ" במצב חמור מאד. מנדל יקר, בימים מזעזעים כאלה נפש כל איש מרה עליו, ובדופקו על דלתות המשרד הא"י כל שאיפתו להציל את עצמו, ומה- 72 מקומות אי אפשר לעשות 7200. אף האלפים הרוצים לבוא אינם יכולים לעבור. אך איזו מידה של נבלה ושל דמגוגיה היא לייצר בסיס מהחורבן היהודי, ולכוון את היצרים ואת הלהיטות נגד 1-2 אנשים. קשה לנו לענות על קובלנות זאגרב "הקורע את הלב", זכות לאובדן לצעוק אפילו אם אין הצדק איתו, אין לדרוש עיניניות בשאון המות. אולם עליכם, לבחון בעובדות, בראש וראשונה בשתי העליות, בהרכבתן, במקום מוצא העולים. ודומה לזאת היא בקשתנו אל א. קפלן. אל תרשיעו לפי ידיעות חד צדדיות, ולא תכריעו מרחוק.... ועכשיו יבוא העיקר: ההאשמות יתרכו אם העליה הנוכחית לא תוכל לעלות במהירות הגדולה ביותר. אותנו ואת קרויס יאשימו זאגרב וברטיסלבה. הרי סוף כל סוף אי אפשר להכריז (לפרסם) את מכתבו של ברלס... . הצילו עד שהשעה אינה מאוחרת. אם יגיעו הויזות הנה חבר קרויס..., וגם אנו, מנהלי המשרד נדע את תפקידנו, ונכיר את חובותנו. הננו מבקשים עליה רחבה יותר וגם אמון.¹⁴³

עליית הילדים לוותה גם בהתנגדות של כמעט כל חברי הועדה במשרד הארצישראלי למתן סרטיפיקטים לילדים בטענה שיש לתיתם קודם לחלוצים. קראוס דיווח לברלס על הקושי בענין זה והודיע שיוכל להשיג אצל נציגי הממשלה ההונגרית את האישורים שגם חלוצים בני 18 - 20 יוכלו לעלות, בתנאי שהם נראים צעירים. קראוס ביקש לדעת את עמדת ברלס "האם אלה יתקבלו אצל הממשלה שלך, או שיש להקפיד על הגיל בצורה מחמירה".¹⁴⁴ לחצי החלוצים מוכיחים עד כמה טראגיים היו הנסיבות בהם בני 18 ומעלה דרשו את המקומות שיועדו לילדים מתחת לגיל 16. חלוצים אכן נשלחו על חשבון הסרטיפיקטים של ילדים. כאשר אלו הגיעו לקושטא אנשים נדו בראשם ואמרו: "מסכנים, ילדים שהתבגרו טרם זמנם".¹⁴⁵ החלוצים שהתקבצו סביב תנועתם בצפייה לעליה, נותרו ללא אפשרות לעלות, בהתחדש העליה בראשית 1943, מפני שזו היתה מיועדת רק לילדים (עד גיל 16).

ה. עליית ותיקים - יציאת תשע משפחות לשבוע.

לאחר שהגיעו שתי קבוצות הילדים בינואר ופברואר 1943, באה הוראתו של אייכמן לדחות את יציאת הילדים מארצות הכיבוש, והציע להסכים ליציאת 5000 ילדים רק אם יוחלפו ב- 20 אלף גרמנים בעלי כושר גופני ובגיל הגיוס. אייכמן ידע שבעלות הברית לא תסכמנה להצעה זו. על החלטה זו לא ידעו בארץ ובבודפשט ומאמצי ההנהגה לחידוש העליה המשיכו.¹⁴⁶ העליה התחדשה רק באוקטובר 1943 לאחר תשעה חודשי הפסקה. ב- 7.10.43 יצאה הקבוצה הראשונה, וקבוצה שנייה אמורה היתה לצאת שבוע אח"כ.¹⁴⁷ העליה התאפשרה כתוצאה משינויים טכניים. מעתה ניתן רשיון כניסה לטורקיה ולא רשיון מעבר, כתמיד. הרומנים והבולגרים לא נתנו רשות מעבר דרך ארצם, על יסוד רשיון מעבר, ורק הודות לסדור המעבר דרך טורקיה בתור רשיון כניסה, נתאפשרה יציאת הקבוצות מהונגריה. בכך התגברו השלטונות הרומנים והבולגרים על האסור הגרמני שארצותיהם ישמשו ארצות מעבר ליהודים בדרכם לארץ ישראל.¹⁴⁸ באופן זה

התאפשרה רק עלית בודדים ומשפחות, אך לא קבוצות ילדים גדולות, וזאת בהמשך להגבלות של השלטונות הטורקים להגביל את מספר היהודים העוברים בשטחה בו זמנית. הוסכם על דעת הכל כי במסגרת תשע האשרות לשבוע יעלו קודם כל פליטי פולין וסלובקיה - חברי המחותרת החלוצית שנמצאו בבודאפשט. מה רבה היתה ההפתעה כשהתברר כי הרישיונות יועדו בחלקם הגדול למתנגדי הציונות, בעזרתו של א. גריפל, נציג "אגודת ישראל" בקושטא. בין הזוכים לרישיונות שהגיעו היו הרבי ממונקאץ' וחסידיו, הרבי מבובוב וחסידיו ועוד.¹⁴⁹ ההסבר שנתנו אנשי קושטא לועדת ה"חלון" היה שכאשר הגיעו לקושטא הסרטיפיקטים לא היה ברשות המשרד הארצישראלי בקושטא רשימות עם פרטים של הציונים ואנשי ה"חלון" בבודפשט. היחידי שהיו לו רשימות מוכנות, היה איש "אגודת ישראל", שישב בקושטא, וכך הוגשו לממשלה עשרים שמות של אנשי ה"אגודה". המשרד הארצישראלי שם חשב לתומו שצריך להגיש כל רשימה שאפשר להשיג ובלבד שלא לאבד את הזמן.¹⁵⁰ החלוצים לא היו מוכנים לקבל הסבר זה, שהרי הרשימות היו בידי המשרד כבר חודשיים קודם, ולא יכלו לשאת את עלית החרדים - הבילתי ציונים וזקנים.¹⁵¹ צבי בעדעדים, מהנהגת ה"שומר הצעיר" התרעם: "... מגיעות הנה רשימות שבהן אין לפעמים בכלל ציוני, להפך רשומים בהם האויבים הכי מושבעים של הציונות. כל עבודתנו לתוהו כל זמן שזקנים בני 60-70 מסכנים את מפעלנו בארץ."¹⁵² אחד האנשים שהואשם בהרכב הלא-ציוני של עליה זאת היה משה קראוס. לדבריו:

אני אמנם עזרתי אבל לא סידרתי להם את הסרטיפיקטים. בקושטא ישב נציג "אגודת ישראל", גריפל, והוא היה כנראה, זריז יותר מברלס והוא השיג לא רק את האשרות אלא גם ויזות מעבר דרך טורקיה. כשהענין הובא לדיון בפני ועדת המשרד הארצישראלי התנגדו אנשי טרנסילבניה, שנסייע להם להשיג ויזות מעבר דרך רומניה ובולגריה. אני עמדתי בתוקף שמחובתנו היהודית לעזור להם ואעשה זאת גם אם הם יתנגדו. לא אשאר על מצפוני שיכולתי להציל יהודים ולא עשיתי זאת, מה גם שזה אינו פוגע באיש,.... קומוי שוכנע על ידי נימוקי ותמך בי ולבסוף התקבלה דעתי, ואני גאה על כך.¹⁵³

מנחם באדר הודה ש"העובדה שבין העולים לא היו ציונים נגרמה משיטת ההמלצות הנהוגה בארץ ישראל וגם כאן (קושטא) במשרד הא"י, בחיבור רשימות הותיקים שנעשו ללא שיתוף עם התנועות החלוציות."¹⁵⁴ מוסדות הישוב בארץ ובקושטא נטלו מהמשרד הארצישראלי בבודאפשט את סמכויותיו לקבוע את רשימות המלווים, רישיונות הותיקים ורישיונות עליה מיוחדים. נוצר מצב בו יצאו הרשימות מכלל שליטתם של ברלס וקראוס. חלק מן הרישיונות לא היו רלוונטים יותר, חלקם ניתנו לאנשים רחוקים מן החוגים הציונים וכך נותרו מנהיגים ציונים וחלוצים - בעלי רישיונות, אשר ציפו זמן רב למימוש עליתם, מאוכזבים קשות. ברלס התלונן בפני הסוכנות היהודית כי עסקני בודאפשט דרשו להפסיק את העליה עד שיתמלאו הרשימות לפי ה"מפתח". "קשה לבאר את ענין ה"מפתח" לשאינם בני-ברית"¹⁵⁵ מאוקטובר 1943, החלה באופן מסודר יציאת תשע משפחות, מידי שבוע. משפחה היתה מורכבת ממספר נפשות עולים. עולים בודדים יכלו לנסוע על ידי סידור לא רישמי דרך המעבר הבולגרי (שבו צויין כי בידם רישיון כניסה לטורקיה), אבל קבוצת ילדים מוכרחה היתה לקבל רישיון רישמי ואפילו אם מדובר בקבוצה של עשרה ילדים. כל עוד לא הוסר קושי זה אי אפשר היה להגשים את עלית הנוער. עלית תשע המשפחות המשיכה להתקיים עד הפלישה הגרמנית להונגריה ב-19.3.44, גם כאשר הגרמנים מנעו את יציאת היהודים מרומניה ובולגריה¹⁵⁶

קראוס הפך את תשע רישיונות - המשפחה לשבוע, לדרך להעלות יותר מ- 50 איש בשבוע, בכך שהוסיף לכל משפחה 3 - 4 ילדים. מאיר כהני, מה"חלוץ המזרחי", היה זה שהכין ולימד את הילדים לשחק את תפקידם במשפחה (שמות, תאריכים וכו'). על מבצע זה זכה, לדבריו, לביקורות מצד הסוכנות בקושטא ובארץ בטענה של "חוסר זהירות"¹⁵⁷. על פי הצעתו, הסכים מינסטריון הפנים ההונגרי לרשום מספר ילדים פליטים בכל דרכון של בעל רישיון עליה. במשך כל תקופת העליה כמעט שלא עלו מהונגריה משפחות בלי ילדים.¹⁵⁸ תנועת החלוצים - הפליטים הוצאה, למעשה, מאפשרות העליה שכן לא היתה מסגרת בה יוכלו להשתבץ. הדרך שנמצאה להעלתם היתה כך: ב"רשימות הותיקים" שהוכנו בארץ ישראל הופיעו אנשים שהספיקו לברוח מהונגריה או גורשו או שלא היה ניתן לאתרם, ולכן לא היו רלוונטים לעליה. המשרד הארצישראלי בבודאפשט שלח במקום שמותיהם, שמות של חלוצים - פליטים לברלס בטורקיה, כדי להשיג עבורם סרטיפיקטים וויזות טורקיות. הודות לקשריו הטובים עם הרשויות ההונגריות, קיבל קראוס עבורם דרכונים הונגרים במספר ועל שמות כפי שביקש, בלי צורך בהבאת מיסמכים כלשהם. באופן זה, על סמך הרשימות הקרויות "רשימות ותיקים" קמה בהונגריה עליה חלוצית. כך השיג סרטיפיקטים למשפחת שמורק, למנהיגי התנועות הפולניות והסלובקיות: קורניאנסקי, אונגר, וייס, באומר, ליכטנברג פרמינגר ועוד.¹⁵⁹

הרשימות "הבילתי צפויים" שעקפו את המחכים בתור גרמו לתסכול רב והטלת האשמות במשה קראוס כי הוא זה שיצר את ההעדפות למקורביו, לאנשי תנועתו ולבעלי כסף. הגורמים הבולטים שכפו את מומלציהם ועקפו את המצפים לעליה ואת המשרד הארצישראלי היו:

א. חברי ועדת ההצלה בקושטא: וניה הדרי ומנחם באדר. במכתבם לשפרינגמן, בראנד וקסטנר הודיעו כי הרשימות של רישיונות הותיקים, כ- 700 במספר, הגיעו, אך מאחר והשלטונות הבריטים מסכימים לתת רק 9 ויזות לשבוע, עלית כולם תארך שנה וחצי. הם מעבירים, על כן, את כל הרשימה לאנשי ה"איחוד" ומבקשים מהם שיוציאו מן הרשימה את האנשים של "אנשי תנועתנו", ("ארץ ישראל - העובדת") בהם הם מעונינים ויעבירו אליהם, לקושטא. בקושה הם ידאגו להקדים את מתן הויזות עבורם. אותה רשימה נשלחה גם לדקס בסלובקיה שיעשה את אותה פעולה. מאחר וברשימה מופיעים אנשים שאינם בחיים, הציעו וניה ובאדר, שיקחו פליט מבין חבריהם, ושיגו בשבילו דרכון, על שמו של האיש שנמצא ברשימה ואינו בחיים. גם את זה יש להעביר לקושטא והם ידאגו להקדים את מתן הויזה הטורקית עבורם:

עליכם לדאוג שקראוס לא ידע על כל הסידור הזה, ... המחאות שלכם לגבי הסידור במשרד הא"י לא יפעלו כל כך מהר, ועליכם לחפש דרכים להסתדר... יתכן שיהיה כדאי שתבררו בזהירות את הדבר גם עם קראוס, כי יכול להיות שבלעדו לא תוכל להסתדר הפרוצדורות ... הצגת הויזה הטורקית אינה תלויה בקראוס. את זאת נוכל לסדר כאן ... בימים אלה ישוב ברלס מהארץ ואנו נדאג שתינתן הוראה נוספת ביחס למלוויים חלוצים פליטים.¹⁶⁰

אך בקשתם של נציגי הישוב בקושטא, לעקוף את מנהל המשרד הארצישראלי בבודפשט על ידי יצירת קשר ישיר בין אנשי ה"איחוד" ההונגרי והמשרד הארצישראלי בטורקיה נתקלה בבעיות:

בקשתכם להשאיר את הרשימה בסתר קשה מאד לביצוע. העבודה המשותפת ב- "א"י העובדת", ... מחייבת הידבריות שונות. בתקופה, בה מחכים מאות חברים בתקוה

לעליה באוירה מתוחה, כמעט בילתי אפשרי לדרוש סודיות מאנשים שעליה היא כל משאת נפשם, בהיודע להם שזכו בסרטיפיקט. ... אנו מודים לכם על התערבותכם הנמרצת בריב המקומי...לא נעשה עוול לאף אחד אם יועדפו חברי "א"י העובדת" כי באמת, החלוצים האמיתיים מספרם ברובו בשורותינו, ... 5 המקומות המוקצבים ל"כלליים" לא עומדים בשום יחס למספר ואיכות היסודות החלוציים.¹⁶¹

המציאות בהונגריה, אותה לא הכירו אנשי ועדת ההצלה בקושטא, היקשתה להוציא אל הפועל את התוכנית לעקוף את המשרד הארצישראלי בבודאפשט: "נעשה הכל למען הקדים את חברנו אלה...עליכם להילחם שם שכל מיברק של קראוס עם הפרטים יכלול את האחוז המסויים של חברי המפלגה... במעטפה תמצאו מכתבים לקראוס, שם תוכלו לראות את שמות הותיקים שנמסרו לקבלת ויזות קושטא... תילחמו בתוקף על חלקכם..."¹⁶² במכתבם לאלי שאיו וגולדפב כתבו: "זוהי הרשימה השישית והשביעית של ציונים ותיקים ומבקש לא למסור על כך לקראוס. כפי שהוסבר בעבר התור של החלוצים לפי הרשימה החמישית נקבע לא לפי מפתח אלא לפי החברים."¹⁶³ טיב הקשרים העולים כאן בין ועדות ההצלה בקושטא ובודאפשט, העושים יד אחת לעקוף את משה קראוס והועדה הארצישראלית במשרד, יכולים להסביר את סרובם של אנשי שתי הועדות הללו להכניס נציגים נוספים לוועדה המרכזית בוועדת ההצלה בבודאפשט, מחשש שיחשוף את הקשר של העדפת אנשי תנועתם במשאבים כספיים, בחתירה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי, ובשיבוש רשימות העליה.

ב. חברי הנהלת הסוכנות היהודית. ברלס ביקש פעמים רבות בקשות מיוחדות מאת קראוס על מנת למלאן. הבקשות הן תוצאת לחצים פוליטיים ולחצי קרובים ומכרים בארץ ישראל ובקושטא. כגון: "...לקחת בחשבון את משפחת פוקס המונה 4 נפשות...מבקש ממך לעשות את הצעדים המידיים ... בשביל משפחה זו ולהודיע לי על כך."¹⁶⁴ דובקין ביקש מברלס שיברר עם קראוס אפשרות לעזור רשימה בת שישה אנשים חברי החלוץ "הכלל ציוני" ב' או למנותם כמלווים.¹⁶⁵ בקשות נוספות של ברלס היו בנוסח זה: "בהתאם להמלצת משפחתי לצרף את גב' אולגה היטר כמלווה של קבוצת הילדים הבאים. מבקש לאשר את הטיפול בענין."¹⁶⁶ יש לשלוח את ד. גולדמן אשתו וביתו כמלווים. "מבקש אשור לקבלת מיכתבי"¹⁶⁷ לאשר את מרק סינגר כמלווה של קבוצת הילדים. "מבקש אשור לקבלת שורות אלו."¹⁶⁸ אך טבעי היה כי קראוס, הכפוף לברלס, יציית וימלא אחר בקשותיו של ברלס, במיוחד לאור הסיגנון התובע הענות.

ד. באמצעות שוחד או רצון טוב. לדוגמא: הונגרי שהועסק כנהג בצירות הבולגרית בבודאפשט, סידר בהרבה מיקרים ויזות מעבר בולגריות ליהודים המחזיקים דרכונים הונגרים. הויזות הושגו ללא עיכוב. ההונגרי קיבל, בדרך כלל, כ- 20 - 25 פנגו עבור ויזה. שריף ביי, שהיה מזכיר משרד הפקוח על הפספורטים בצירות הטורקית בבודאפשט סיפק ויזות ליהודים ללא אישור משרד החוץ באנקרה. הוא קיבל 2000 - 1000 פנגו עבור ויזה.¹⁶⁹

ה. החרדים. החרדים איימו פעמים רבות כי יפעלו באורח עצמאי, על רקע טענות של קיפוח, ופעמים הפעילו את לחציהם הכבדים, כדוגמת הרבי מבעלז. הרבי שוחרר מגיטו בוכניה, שליך קרקוב, באמצעות קצינים גבוהים מצבא הונגריה ששוחדו ע"י חסידי הרבי בבודאפשט. הרבי הוצא מן הגטו באייר תש"ג, ב- 18 בינואר 1944, כחודשיים לפני כיבוש הונגריה. כשבעה חודשים לאחר שהוברח מן הגטו, הוא יצא יחד עם מלוויו מהונגריה, אחרי שראש מחלקת העליה שלח בעבורם סרטיפיקטים מן המכסה שנקבעה ל"ציונים ותיקים".¹⁷⁰ הרבי מבעלז עלה עם סרטיפיקט שהיה קרוב לודאי שייך לר'

זבולון שטרנברג, מראשי ה"מזרחי", לאחר ששוכנע על ידי קראוס לותר על תורו למען עליית הרבי, תוך הבטחה שיהיה הראשון בעליה הקרובה.¹⁷¹ מקרהו של הרבי מבעלז מיטיב להסביר את מערכות הלחצים והשיקולים שפעלו באותם ימים. היה שם צירוף של פרוטקציה שמקורה בהילה של רבי חסידי, הערכת הסיכונים והסיכויים בידי קראוס ושטרנברג בשעה שהחליטו לקדם עליתו של הרבי החסידי הנערץ מחד, והאנטי ציוני מאידך, ואחר כך הביקורת הקשה שהוטחה על ידי כל התנועות הציוניות והנפגעים אישית.

על אלו יש להוסיף אנשים פרטיים שהגיעו אל הקונסוליה הטורקית בבודאפשט והשיגו רשיון כניסה לטורקיה.¹⁷² או מיקרים מיוחדים שבו הסתבר כי ניתן להוציא את המנהיגים הציונים סלפטר וד"ר הילפשטיין ממחנה הסגר ליד קרקוב ולהעבירם לבודאפשט. תמורת זה היה צריך למסור לרשותו חמישה פספורטים הונגריים למחוסרי נתינות יחד עם הסרטיפיקטים לארץ ישראל.¹⁷³ קשיים רבים התמקדו בתחום הפרוצדורלי. הרכבת רשימת עולים וקבלתה מאושרת על ידי השלטונות, היו כרוכים בבעיות רבות של זיהוי, איתור, הכנת ניירת ועוד. כדי להשיג ויזות ארצישראליות היה צריך לשלוח לארץ ישראל, דרך קושטא, לעיון אצל ממשלת ארץ ישראל מטעם הבריטים. אלו השיבו לקושטא או ג'נבה ומשם דרך השגרירות השוויצרית לארצות הכיבוש. עד שנתקבלו הויזות היו כאלו שנסעו כבר או שהנסיעה כבר לא היתה אקטואלית.¹⁷⁴

בצומת זו פעל משה קראוס, צומת רויית מתחים, ניגודי אינטרסים, ניגודי השקפות, שנאות ויריבויות אידאולוגיות ואישיות. אך טבעי שכל הכרעה שהכריע, אשר היתה יכולה לספק רק צד אחד בלבד, גררה אחריה ביקורת נוקבת המלווה באיבה אישית. ספק אם המתלוננים על משה קראוס והועדה הארצישראלית היו מודעים לדרך בה התנהלו הדברים. לדברי דב וייס, הוא לא הבין את מקור הסיבוכים באותם ימים, אלא בהגיעו לארץ ישראל.¹⁷⁵

כאשר נדרש אוטו קומוי להתייחס לדרישות אנשי ה"איחוד" להדיח את קראוס, השיב לוניה ובאדר כי: "הדחתו אפשרית רק אם יוגשו הוכחות חותכות"¹⁷⁶. בהזדמנות אחרת נדרש קומוי להשיב על הטענות נגד קראוס, בהסבירו את דרך עבודתו: "לקראוס אופי קצת מגונה לגבי המפלגות. הסיבוך בהרכב המשרד הא"י ויחסו של קראוס למפלגות מסביר למה לקראוס השפעה מעל המגיע לו. הוא אדון מוכשר ומיומן עם קשרים טובים בשלטון. הוא לא פועל בדברים העקרוניים ללא החלטה של הנשיאות אך מסדר דברים קטנים רבים שאין אפשרות לבדוק אותם וכך אף אחד לא מקבל אחריות עליהם."¹⁷⁷ השאלה העולה היא: מדוע ניסה מנחם באדר לכפות על אנשי תנועתו, ה"שומר הצעיר" בהונגריה, את שינוי הרכב הועדה והמנהל של המשרד הארצישראלי, על ידי צירוף אנשי "איחוד"? מדוע כפה עליהם השלמה עם סידור שהביא להשלטת אנשי מפא"י על כל העזרה שהוזרמה מצד הסוכנות וההסתדרות להונגריה על ידי יצירת הועדה המרכזית, בתוך ועדת העזרה וההצלה ההונגרית, ובניגוד לעמדת אנשי תנועתו בהונגריה? השלמתו עם ההשתלטות של "איחוד" – מפא"י בהונגריה, עמדה בניגוד גמור למלחמתו בנתן שוואלב בג'נבה, נגד קיפוח ה"שומר הצעיר", בטענה ששוואלב מבקש ליטול את ההגמוניה על מפעל ההצלה והכוונתה לצרכים פוליטיים – מפלגתיים. מדוע, תגובתו השונה לאותו מצב – בהונגריה ובג'נבה, שבו מנסה תנועה פוליטית אחת להשתלט על כל מוקדי הכח? לדברי אריאל הורביץ באדר ביקש לשנות את המצב במשרד הארצישראלי בבודאפשט מן הטעמים הבאים:

א. הטעם המוסרי: הצורך בשתוף פעולה כולל של כל היהודים בעת צרה.

ב. הטעם הצבורי: החשש שתנועת ה"שומר הצעיר" תזוהה עם פרוטקציוניזם בחלוקת סרטיפיקטים, תיתן גושפנקא לקראוס ואנשי ה"מזרחי" שבידיהם היה עיקר הכח במשרד.

ג. הטעם הפוליטי: באדר לא היה יכול היה לשאת את השותפות עם ה"מזרחי" ששברה את "השותפות הטבעית" עם תנועת העבודה, וכדברי באדר: "... (במלחמה שהתנועה תצטרך ללחום) לצידה יעמוד רק הפועל, וחלקים שמאליים של מפא"י. בשום אופן לא "מזרחי".¹⁷⁸ ובאשר לועד ההצלה ההונגרי, טען הורביץ, כי באדר מצא בקושטא קשרים קיימים ולא היה מוכן להרסם. הוא התרשם במיוחד מרשת הבלדרים שפרש שפרינגמן ופגיעה בראשי הועדה היתה עלולה להמיט את מעט ה"יש" שנוצר.¹⁷⁹

לעניות דעתי, יש לבטל את שני הטעמים הראשונים. מנחם באדר הבין תוך זמן קצר את האיבה העמוקה וחוסר האמון שרחשו אנשי תנועתו בהונגריה לאנשי ה"איחוד" ההונגרי, ובפוטנציאל ההתנגשות הטמון בריכוזיות שבה נהגו שלושת חברי ועדת ההצלה בבודפשט. שלושת התנועות: "המזרחי", "השומר הצעיר" ו"הכלל ציונים" היו מאוחדים בהתנגדותם לשלטונם הבלעדי של שלושת חברי ועד ההצלה בהונגריה, ובאדר היה מודע לכך היטב. טענת הפרוטקציוניזם שימשה את באדר, כמו את שאר אנשי האופוזיציה, לצורך הצדקת ביקורתם והרצון לערוך שינוי ארגוני במשרד הארצישראלי. מנחם באדר, המתלונן לפני אנשי תנועתו בארץ ישראל, כי המשרד הארצישראלי "שלח רק אלה שקשר להם עם אל שבשמים או עם אל הממון"¹⁸⁰, ידע היטב היכן נקבעים אישורי העליה.

הטעם הפוליטי היה הדומיננטי ועיקרו: השותפות הלא-נורמלית, בעיני איש ה"שומר הצעיר" הארצישראלי, בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" בהונגריה. באדר היה האדם שהיה בכוחו למתן את היריבויות אילו נענה לתביעת אנשי תנועתו בהונגריה. עמידה איתנה שלו מול וניה הדרי שלא לרכז את כל הכח בידי אנשי ה"איחוד" היתה מביאה לחלוקת סמכויות צודקת יותר ועמה, יש להניח, היו מתמתנים היריבויות. השקפתו הפוליטית לא הניחה לו שום דרך של שיתוף פעולה עם דתיים, השקפה שינקה את כוחה מן המציאות בארץ ישראל ואותה הוא כפה על התנועות הציוניות בהונגריה. התנהגות זו ניתנת להבנה גם על רקע העורף הפוליטי של התנועות בארץ. משקלה של תנועת ה"מזרחי" בהונגריה היה למעלה מ-40%. בארץ ישראל לא עלה משקל ה"מזרחי" על 10%-15%. העורף הארצישראלי של ה"מזרחי" ההונגרי היה חלש לאין ערוך מהעורף הארצישראלי של "ארץ ישראל- העובדת" בהונגריה, שנשענו על אירגוני הפועלים בארץ, ואשר היו גורם דומיננטי בישוב ובציונות.¹⁸¹

קביעתה של דליה עופר כי "... התפתחות נוספת שחלה אצל אנשי המשלחת (בקושטא) והיא החלשות הזיקות התנועתיות והדגשת הגישה הלאומית הכוללת..."¹⁸² אינה נכונה, לפחות בכל הקשור לועדת ההצלה בקושטא ביחסיה עם הונגריה. הפרטיקולריזם התנועתי המשיך להתקיים ולהיות הנאמנות הראשונה במעלה של חבריו.

עם עליית מנהיגי הפליטים- החלוצים, בפברואר 1944, ביקש אותם קראוס להודיע לברלס על המצב המסוכן בו הוא נתון, ושיבדוק אפשרות עליתו ארצה. לדברי קראוס, תשובתו של ברלס היתה: "על קראוס עומדת ונופלת העליה מאירופה", ולכן לא איפשר לו לעלות לארץ. קראוס הבין את סרובו, שכן מערכת היחסים שבנה עם הפקידות ההונגרית הבכירה היתה כה מורכבת ועדינה, שלא היה ניתן להעביר אותה למישהו

¹ S6/50436.10.36 ארכיון ציוני מרכזי ירושלים. (להלן: אצ"מ).
² S6/5044 25.12.36 וכן S6/1640/2S 1.5.36 אצ"מ.

³ S6/5043 2.3.38 אצ"מ. ברלס אל ליגת "ארץ ישראל העובדת" בבודפשט. ברלס הביע את השתוממותו כיצד זה, שבהיקף הפעוט של פעולת המשרד, הפכה שאלת המנהל לשאלה כה מכריעה. הוא קבע שאין לראות נחיצות במנהל נוסף אלא די במזכיר ובנשיאות של המשרד. ברלס נתן למעשה תוקף למציאות שהיתה קיימת כבר, שבה קראוס כמזכיר המשרד, היה למנהל בפועל.

⁴ 15.5.41 דו"ח של שמואל שווייג, חבר מזכירות החלוץ המזרחי בביקור בארץ. בתוך: עשהאל צבי, שמידט שלמה (עורכים), בגלוי ובמחותרת- הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה, מורשת הוצאת ספרים בע"מ, תל אביב, 1992, עמ' 322.

(להלן: "בגלוי ובמחותרת").

⁵ 4.3.46 גנזן הציונות הדתית ירושלים. תיק אירופה, דו"ח קראוס לטוכנות היהודית.

⁶ S6/7839 אצ"מ. דו"ח שנרשם בידי פקידי הטוכנות היהודית מפני יהודים שעזבו את הונגריה זמן קצר קודם לכן.

⁷ BRAHAM RANDOLPH, THE POLITICS OF GENOCIDE, THE HOLOCAUST IN HUNGARY, VOLUME I COLUMBIA UNIVERSITY PRESS, NEW YORK, 1981 p103/ (להלן: ברהם, פוליטיקה)

מסלובקיה הגיעו: כ- 6000-8000 פליטים יהודים. מגרמניה ואוסטריה: כ- 3000 4000. מפולין: כ- 1900-2500. מבוהמיה ומורביה: כ- 500-1000. מיוגוסלביה: כ- 300-500 פליטים יהודים

⁸ 18.10.96. ראיון עימי

⁹ L15/261 אצ"מ. אלי שיר.

¹⁰ D.1. 25.4.43 ארכיון מורשת, גבעת חביבה. שכת הקשר בקושטא – D.1. (להלן: מורשת).

¹¹ K11/449 אצ"מ. קראוס משה, תולדות חיים.

¹² 18.10.96. ראיון עימי.

¹³ 31.7.97. ראיון עימי.

¹⁴ כהן אשר, המחותרת החלוצית בהונגריה. הוצאת הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת חיפה, תשמ"ד, עמ' 56. (להלן: כהן).

מחותרת חלוצית) כהן מעריך את מספר הפליטים היהודים בכ- 10.000 - 15.000

¹⁵ H3c21/1.28.12.78 המרכז לתעוד היסטורי, אוניברסיטת חיפה. (להלן: מרכז) ראיון עם אשר כהן.

¹⁶ 1.11.78 שם. ראיון עם אשר כהן.

¹⁷ H3C22/7, אוניברסיטת חיפה, מרכז תעוד הסטורי. פליטים בני עקיבא.

¹⁸ אחרי D.1.4713/3, 10.3.43 מורשת.

¹⁹ D.1.956, 20.8.43. מורשת. יוסף באומר אל מנחם באדר.

²⁰ פורת, הנהגה במילכוד, עם עובד, ספריית אופקים, ת"א, 1986, עמ' 221 כתבה בטעות כי מאוקטובר 1943 שהה יוסף

וינר בקושטא. רק דובר בו וביוסף אואטר כמועמדים לכך - אך בפועל הם לא נשלחו. (להלן: פורת, הנהגה במילכוד)

²¹ גוטמן (עורך): אנציקלופדיה של השואה, יד ושם ירושלים, ערך: ועד ההצלה בקושטא. וכן הנהגה במילכוד, עמ' 223-228. וכן דו"ח ברלס על פעולות בטורקיה בעינייני עליה והצלה בתקופת אוקטובר 1943 - ספטמבר 1944. ללא סימון אצ"מ.

- 22 24.7.43 D.1.702 מורשת.
 23 ראיין עימי. 24.12.98.
 24 15.8.43 ארכיון בית ז'בוטינסקי, ת"א. פ - 195 \ 3\5 (להלן: בית ז'בוטינסקי)
- 25 15.8.43 פ- 195\3\5 בית ז'בוטינסקי.
 26 24.8.43, ארכיון העבודה, בית ברל. חטיבה 2. 2-23-1943-42. (להלן: אמ"ע). משה שרת לפני מרכז מפא"י.
- 27 מתוך: "פעולות הצלה בקושטא 1942-1945", דיונים בבית לוחמי הגטאות, 16.12.68.
 28 כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 55. וכן "פעולות הצלה בקושטא 1940-1945", שם.
 29 הייני בורנשטיין, האי שוויץ, מורשת, תשנ"ו, עמ' 161, שם, 164-165.
 30 2.4.43 א' / D.1.700/ מורשת. אל אברמק ליפקר
 31 19.8.43, ב' D.1.703/ מורשת.
 32 30.4.43 Z1063 א. קושטא.
 33 יואל בראנד, בשליחות נידונים למוות. ת"א, עינות תשי"ז. (להלן: בראנד, בשליחות נידונים למוות).
 34 אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", בתוך ילקוט מורשת, חוברת כ"ט, 1980, עמ' 143-147. וכן: "הנ"ל, מחתרת חלוצית, עמ' 52. וכן רוני שטאובר, "פעילותה של ועדת העזרה והצלה בבודאפשט עד הכיבוש הגרמני (ינואר 1943 - מרס 1944)". עבודת גמר לקראת תואר מוסמך אוניברסיטת ת"א, אוקטובר 1990. (להלן: שטאובר, ועדת העזרה וההצלה")
- 35 BRAHAM; POLITICS OF GENOCIDE; PP 107
 36 כך למשל מקפיד פרופסור יהודה באואר לכנות את ועדת ההצלה כ"ועדת קומי - קסטנר", בספרו: "יהודים למכירה?" יד ושם ירושלים תשס"ב וכן: גוטמן (עורך) "באנציקלופדיה של השואה", יד ושם - ירושלים 1990 בערך "קסטנר" תואר קסטנר כסגן נשיא ועדת ההצלה, שבראשה עמד אוטו קומי.
- 37 12.4.43 Z1063/HI א. "קושטא". וינברגר היה נשיא ה"מרחי" בקושיצה, ועם סיפוח דרום סלובקיה להונגריה עבר לבודאפשט ומונה למנהל קרן היסוד.
 38 22.6.43 Z1036/HI, א. "קושטא".
 39 אב, תש"ג Z1063/HI א. קושטא.
 40 ללא תאריך, Z1063/HII א. קושטא. וייס, וינברג, כהנה, רוט, לברית העולמית של ה"פוהמ"ז",
 41 י"א תמוז, ש' I 5, אצ"ד. ממנהיגי השומר הדתי בפולין שחצה את סלובקיה ועבר להונגריה ב' י' תמוז אחרי מרד גטו ורשה. ב-ח' אלול נשלח יחד עם קורניאנסקי למחנה הסגר לתקופה קצרה. וכן 8.9.43, Z1063/HII מס' 97 א, קושטא
 לאחר שחרורו עמד בראש ועדת התמיכה לציונים ותיקים שהגיעו מקושטא.
 42 - ראיין עם קדרי.
 43 23.10.43 Z1063/HV מס' 114 א. קושטא, אל אליעזר אונגר, דב וייס, מאיר כהנא.
 44 21.5.43 Z1063/HI מס' 35 א. קושטא. שפרינגמן ורוט אל לשכת הקשר
 45 21.5.43 Z1063/HI מס' 38 א. קושטא. שפרינגמן אל וניה, באדר ושינד.
 46 2.3.44 Z1063/HIII מס' 251 א. קושטא. אל וניה, באדר ושינד
 47 29.11.43 Z1063/HII מס' 159 א. קושטא. אל לוינסקי
 48 22.6.43 Z1063/HI מס' 49 א. קושטא. דב וייס, יצחק רוט אל וניה פומרנץ.
 49 דב וייס, "המחתרת החלוצית...", בתוך "גלוי ובמחתרת" עמ' 202.
 50 שם.
 51 14.12.96 ראיין עמו.
 52 18.5.43 L15/261 אצ"מ.
 53 21.5.43 L15/261, אצ"מ.
 54 14.12.96 ראיין עימי.
 55 12.4.43 HI Z1063 א. קושטא. אלי שאיו דווח על 25 - חבריה "פוהמ"ז 40 - השוה"צ", 80 - "איחוד". חודש קודם דווח דב וייס על 809 חברי ה"פוהמ"ז" מהם 15 חלוצים, אב תש"ג Z1063/HI א. קושטא דווח דב וייס לקרונה על 84 חלוצי ה"פועל המרחי" שחיים בבודאפשט, 13 חלוצים שחיים בסביבה, 37 חברים במחנות והשאר צופים. 22.7.43 Z1043/HI א. קושטא. שלוש התנועות החלוציות מסלובקיה דוחו על 340 איש מתוכם 140 חלוצים ו- 200 חברי הכשרה לבינוניים. ב- 21.5.43 L15/261 אצ"מ. יואל בראנד דווח על כ- 700-800 חברי "דורו", כ- 530 חברי "מכבי הצעיר" ו 750 חברי ה"בוניס".
- 56 20.8.43 D.1.956 מורשת.
 57 ש' I 5 אצ"ד. דב וייס ויצחק רוט לוניה. וכן 22.6.43 Z1063/HI, א. "קושטא".
 58 שם.
 59 3.6.43 Z1063/HV א. קושטא.
 60 3.11.43 Z1063/HII מס' 141 א. קושטא.
 61 שפרינגמן דיווח לראשונה על עריכת המיפקד ב- 21.5.43 דב וייס דיווח לראשונה על עריכת המיפקד ב- 22.6.43. ראה לעיל פרק "המיפקד".
 62 תאריך לא ידוע, כנראה לאחר 26.9.43 Z1063/HII מס' 103 א. קושטא.
 63 הייני בורנשטיין, האי שוויץ - פעילות עזרה והצלה בשנים 1939-1946. מורשת, עמ' 167. (להלן: האי שוויץ).
 64 אשר כהן, המחתרת החלוצית. עמ' 56, כתב: "על תוצאות מפקד באוגוסט ידוע לנו רק מעדויות בע"פ". ולא היא.
 65 ראיין עימי. וכן: H3C7 1.11.78 ראיין לאשר כהן. מרכז תעוד, אוניברסיטת חיפה.

- 66 3.11.43 Z1063/HII מס' 141. א. קושטא.
- 67 9.11.43 Z1063/HII מס' 143. א. קושטא
- 68 10/11/43 S6/640/3 אצ"מ
- 69 28.12.78 H3C21/5 מרכז תעוד, אוניברסיטת חיפה. ראיון לאשר כהן.
- 70 31.7.97. בראיון עימי. לדבריו, כאשר הוא ניהל את מחלקת הילדים בבודפשט 1944 וקיבל את הדין וחשבון של מספרי הילדים בבתי הילדים, שעל פיהם היתה חלוקת האוכל והמשאבים "אז אם היו להם שלוש ילדים הם הודיעו על שישים ילדים. בחרו בפרץ רבס להיות ראש מערכת העזרה כי ידעו שאנשי "מכבי הצעיר" הם אנשים הגונים...
- 71 10.1.78 H3C21/2 מרכז לתעוד, אוניברסיטת חיפה. הקלטת פעילי בני עקיבא במחנת.
- 72 23.2.44 Z1063/HV מס' 179, א. קושטא. מכתב ללא חתימה אל צבי גולדפארב ואלי שאיו.
- 73 מס' 59, Z1063/HV. א. קושטא. אל חברים, ללא חתימה.
- 74 ש.ם.
- 75 21.5.43 L15/261 אצ"מ.
- 76 3.6.43 Z1063/HV. א. קושטא.
- 77 13.7.43 Z1063/HV, א. קושטא. וניה, באדר ושינד אל שפינגמן.
- 78 Z1063/HI. א. קושטא.
- 79 4.8.43 Z1063/HV מס' 92. א. קושטא
- 80 ש.ם. ש.ם.
- 81 4.8.43 Z1063/HV מס' 89. א. קושטא
- 82 אב תש"ג. Z1063HI. א. קושטא
- 83 ש.ם.
- 84 25.8.43, D.1.954.1 מורשת.
- 85 Z1063/HI מס' 72, א. קושטא. אל וניה, באדר ושינד.
- 86 20.8.43, D.1.956, מורשת.
- 87 ראיון עימי 20.7.97, 18.10.96
- 88 ש.ם, ש.ם.
- 89 25.9.43 Z1063/HV מס' 102. א. קושטא. אל שפרינגמן, בראנד, קסטנר, שאיו וקורניאנסקי.
- 90 8.9.43 Z1063/HII מס' 107. א. קושטא
- 91 1.10.43 א/15 ו 9/6. ארכיון משואה, תל יצחק. תיק הונגריה. (להלן: משואה)
- 92 17.10.43 א/ 15/9 משואה זיגפריד רוט אל וניה ובאדר.
- 93 3.11.43 Z1063/HII מס' 141. א. קושטא.
- 94 18.12.43 א-1519 משואה.
- 95 13.1.44 Z1063III. ש.ם.
- 96 20.1.44 Z1063/HIII מס' 212. א. קושטא
- 97 22.244 HVI Z1063. ש.ם. לישראל, יואל, משה
- 98 24.12.98. ראיון עימי.
- 99 13.8.54 חקירת תמיר את פרוידזיגר. עמ' כ"ד 2-3. גנזך המדינה-ירושלים. תיק משפט גרינוולד – קסטנר. (להלן: אמ"י.)
- 100 .. ב/512/2/. עדות קראוס, עמ' 42-45. אמ"י.
- 101 9.2.44 HVI Z1063, מס' 173, א. קושטא.
- 102 בראנד יואל, בשליחות נידונים למוות, עיינות, ת"א, תשי"ז, עמ' 44.
- 103 28.12.78 H3C21/1 אוניברסיטת חיפה, מרכז תעוד הסטורי. ראיון של אשר כהן עם משה קראוס. וכן קורניאנסקי יוסף, בשליחות חלוצים, בית לוחמי הגטאות הקיבוץ המאוחד. דפוס גסטליט חיפה, תשל"ט. עמ' 174.
- (להלן: קורניאנסקי, בשליחות חלוצים)
- 104 20.20.43, ארכיון הציונות הדתית אוניברסיטת בר אילן, רמת גן. לשכת הקשר בקושטא, ש-I-5. (להלן: אצ"ד)
- 105 15.1.43 Z1063/HI. א. קושטא. אנשי ה"איחוד" בבודפשט אל שארקה מאנדל בלאט, לשכת הקשר בקושטא.
- 106 20.2.43, 5.2.43 Z1063/HI. א. קושטא.
- 107 תאריך לא ידוע. Z1063/HI מס' 25. א. קושטא. שפרינגמן, קאסטנר ובראנד אל מען בלתי ידוע.
- 108 אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", בתוך, ילקוט מורשת, חוברת כ"ט עמ' 148
- 109 12.3.43 Z1063/HV מס' 41. א. קושטא. אל שפרינגמן, משה שוויגר, יואל בראנד, רבה וכל התנועות החלוציות.
- 110 12.3.43 Z1063/HV מס' 42. א. קושטא
- 111 2.4.43 א/D.1.700 מורשת.
- 112 21.5.43 L15/261 אצ"מ, שפרינגמן.
- 113 18.10.96. ראיון עם יוסף באומר.
- 114 2.8.98, 18.10.96. ראיון עימי.

- 115 Z1063/HVI מס' 179, א.קושטא . ללא חתימה אל צבי גולדפארב ואלי שאיר .
- 116 16.8.96. ראיון עימי.
- 117 18.10.96. ראיון עם באומר .
- 118 A127/543 דו"ח דובקין. אצ"מ 18.1.43
- 119 S6/3366 אצ"מ. דו"ח י. בכר. 19.1.43
- 120 D.1.5927 מורשת וניה הדרי ומנחס באדר אל נתן שוואלב. 30.1.43
- 121 כה' שבט תש"ג S6/1640/3 אצ"מ
- 122 דוח קראוס 1946. 5-I-5 אצ"ד. 22.6.43
- 123 3-101-1943-57 ארכיון העבודה בית ברל. 19.2.43 דו"ח ברלס ארכיון קומי "יד ושם" ירושלים.
- 124 P31/40 ארכיון "יד ושם" י-ם. מכתב ללא חתימה אל קראוס. 29.1.43
- 125 D.1.5927 מורשת. 30.1.43
- 126 Z1063/HI א. קושטא. 5.2.43
- 127 חאג' אמין וברלין ת"א תשנ"ו עמ' 181-182
- 128 שם, שם.
- 129 D.1.15156 מורשת. רפי בנשלוס (פרידל), כתב אישום נגד המנהל לשעבר של המשרד הא"י משה קראוס, פראג, (להלן: בנשלוס, כתב אישום נגד קראוס).
- 130 P31/40 ארכיון קומי "יד ושם" P31/40. 14.10.42
- 131 L15/282 אצ"מ. 3.11.42
- 132 L15/261 אצ"מ. 9.11.42
- 133 P31/40 ארכיון קומי "יד ושם", P31/40. 17.11.42
- 134 שם. 23.11.42
- 135 P31/40 ארכיון קומי "יד ושם".
- 136 P31/40 ארכיון קומי "יד ושם". 22.1.43
- 137 שם.
- 138 שם.
- 139 P31/43 "יד ושם" י-ם. פרייברגר וקון למריה באור באסטנבול. 15.3.43
- 140 P31/40 "יד ושם" י-ם. פרייברגר וקון לקראוס. 17.3.43
- 141 פרייברגר וקון לקומי. p31/40 "יד ושם" י-ם.¹⁴¹
- 142 Z1063/HV מס' 42 א.קושטא. 12.3.43
- 143 מכתב סילאג' לבאדר ללא תאריך וללא סימון ארכיוני. על הדפים מסומנים באותיות U46' U47' U48. א. קושטא
- 144 L15/261 אצ"מ. 13.4.43
- 145 ראיון עם יוסף באומר.
- 146 פורת, הנהגה במילכוד, עמ' 285-308.
- 147 S25/7839 אצ"מ. 17.11.43
- 148 S26/1190 אצ"מ. 24.11.43
- 149 קורניאנסקי, בשליחות חלוצים, 1979 עמ' 5-164.
- 150 Z1063/HV קושטא. 20.12.43
- 151 5-I-5 אצ"ד. קורניאנסקי. 15.10.43
- 152 נובמבר, Z1063/HII א. קושטא.
- 153 H3C21/1.2.79 "מרכז", ראיון לאשר כהן.
- 154 D.1.5859/6 מורשת. באדר אל אברמק וחברי המזכירות. 19.11.43
- 155 S6/5553 אצ"מ. 7.1.44
- 156 תיק אירופה, גנון הציונות הדתית, מוסר הרב קוק, ירושלים. דין וחשבון של קראוס לסוכנות היהודית 1946.
- 157 H3C21/1 "מרכז". ראיון של אשר כהן עם משה קראוס.
- 158 K11/449 אצ"מ.
- 159 H3/C21/1 "מרכז", אונברסיטת חיפה. בראיון לאשר כהן. 1.2.79
- 160 Z1063/HV מס' 123, א. קושטא. 16.11.43
- 161 א - 9/12 28.11.43 משואה.
- 162 א. קושטא. ללא סימון בחוברת לישיבת הקשר בקושטא. הונגריה. 23.12.43
- 163 Z1063/HV מס' 179, א. קושטא. 23.2.44
- 164 L15/261 אצ"מ. 26.1.43
- 165 S6/2815 אצ"מ. 12.3.43
- 166 L15/2611 אצ"מ. 5.43
- 167 L15/261 אצ"מ. 6.5.43
- 168 שם. 16.6.43
- 169 S62/7839 אצ"מ. 22.12.43
- 170 מהתבוללות לציונות- מקור ציונותו של הרצל, הספרייה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית. ירושלים תשל"ג.

- עמ' 411 - 412. (להלן: זהבי, מהתבוללות לציונות)
- ¹⁷¹ משה שטרנברג - מכתב שהפיץ. 1996. ר' זבולון נסע ברכבת קסטנר ומת שבוע לאחר הגיעו לשוויץ. שמשו של הרבי הבטיח בשם הרבי, יומיים לפני עלותו, כי יהודי הונגריה ינצלו ושלווה ומנוחה יאפיינו את גורלם, ואילו הרבי נוסע לארץ ישראל להתקרב אל השכינה ולהתפלל משם עבור עם ישראל.
- ¹⁷² 24.11.43 א"ב S26/1190 אצ"מ.
- ¹⁷³ דצמבר. 1943. S25/7839 אצ"מ.
- ¹⁷⁴ L15/261.13.5 22.4.43 S6/1165 אצ"מ.
- ¹⁷⁵ בתוך: "בגלוי במחתרת", דב וייס, המחותרת החלוצית הדתית, עמ' 197.
- ¹⁷⁶ Z1063/HIII 10.2.44 מס' 231 א.קושטא.
- ¹⁷⁷ L15/261 25.8.43 אצ"מ.
- ¹⁷⁸ אריאל הורביץ, "שליחותו של מנחם באדר", ילקוט מורשת ל"ח, עמ' 182
- ¹⁷⁹ שם, עמ' 184.
- ¹⁸⁰ D.1.5859/6 19.11.43. מורשת. אל אברמק וכל חברי המזכירות.
- ¹⁸¹ עורך נתנאל קצבורג, "פדות- הצלה בימי שואה", אוני ברסיטת בר אילן, עמ' 11.
- ¹⁸² דליה עופר, "פעולות המשלחת הא"י בקושטא". 1943, בתוך (עורך): ישראל גוטמן, ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה. יד ושם י-ם תשל"ו עמ' 365.
- ¹⁸³ H3/C21/1 1.2.79 "מרכז", בראיון לאשר כהן.

